

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

LORETA NEVARDAUSKIENĖ

Baudžiamosios teisės ir kriminologijos studijų programa

TEISINĖ SĄMONĖ KAIP KRIMINOLOGINĖ KATEGORIJA

Magistro baigiamasis darbas

Prof. habil. dr. Jūratė Galinaitytė

Vilnius, 2006

T U R I N Y S

ĮVADAS.....	3
1. TEISINĖ SĄMONĖ - VIENA SVARBIAUSIŲ KRIMINOLOGIJOS MOKSLO SĄVOKŲ..	5
1.1. Teisinės sąmonės samprata skirtingose teisės sampratų diferenciacijose.....	5
1.2. Teisinės sąmonės sociostruktūros įtaka teisinei tikrovei.....	10
1.2.1. Teisinė ontologija, teisinė aksiologija ir teisinė praksiologija kaip teisinės sąmonės elementai.....	10
1.2.2. Teisinės sąmonės vertinamasis santykis su teise nusikaltimo mechanizme..	14
1.3. Teisinės sąmonės kilmės socialinio priešastingumo ir nusikalstamumą sukeliančių veiksnių visumos problemiškumas.....	15
1.4. Teisinė sąmonė kaip pažintinis, vertybinis ir reguliacinis aparatas.....	19
1.4.1. Teisinės sąmonės funkcionavimo dinamikos ir nusikalstamumo rodiklių sąsaja.....	22
1.4.2. Teisinės sąmonės funkcionavimo modelis kriminalizacijos ir dekriminalizacijos procesuose.....	24
2. KRIMINOGENINĖS ASMENYBĖS TEISINĖ SĄMONĖ.....	26
2.1. Nusikalstamumo priešasčių kompleksas ir kriminogeninės asmenybės teisinė sąmonė. Atspindžio teorija.....	26
2.2. Teisinės sąmonės tyrimo bazė.....	30
2.2.1. Tyrimo aktualumas, dalykas ir metodologija.....	30
2.2.2. Tyrimo respondentų bendroji charakteristika.....	31
2.3. Duomenų apie moterų nusikalstamo elgesio motyvacijos ir jų teisinės sąmonės deformuotumo ryšį analizė ir apibendrinimas.....	35
IŠVADOS.....	49
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	51
SANTRAUKA.....	53
PRIEDAS.....	54

IVADAS

Temos aktualumas ir mokslinis problemiškas: Teisinė sąmonė yra universali sąvoka. Pasak prof. habil. dr. A. Vaišvilos, „ji apima tiek teisės mokslą, tiek buitinę žmonių refleksiją pozityviosios teisės atžvilgiu“¹, todėl beveik visų valstybių teisės teoretikai pripažįsta jos skirstymą į tokias rūšis kaip paprastoji, profesionalioji ir mokslinė teisinė sąmonė. Toks skirstymas siejamas su asmens turima teisine kompetencija ir parodo teisinės sąmonės lygį. Ji pasireiškia tiek kriminologijos mokslo atstovams atliekant savo darbą, tiek kriminogeninei asmenybei darant nusikalstamas veikas (jo nusikalstamo elgesio mechanizme). Ji yra ir kiekvienos valstybės teisinis pamatas. Be teisinės sąmonės nebūtų įmanoma atlikti kriminologijos mokslo funkcijų. Nuo visuomenės narių teisinės sąmonės lygio priklauso ir nusikalstamumo lygis, kadangi teisinė sąmonė neginčijamai yra susijusi su kriminogeninės asmenybės nusikalstamo elgesio motyvacija, priežastingumu.

Nepaisant teisinės sąmonės ypatingos reikšmės ir aktualumo kriminologijos mokslui, ji yra gana mažai ištyrinėta mūsų mokslininkų šioje srityje. Galbūt todėl, kad tai gana sudėtinga ir daugialypė tema, liečianti ir visas kitas kriminologijos kategorijas.

Tyrimo objektas: teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija.

Tyrimo dalykas: teisinė sąmonė.

Tyrimo tikslas: atskleisti teisinės sąmonės kaip kriminologinės kategorijos svarbą individo socializacijos procese ir nusikalstamo elgesio mechanizme.

Tyrimo uždaviniai:

- išnagrinėti teisinės sąmonės sampratos charakteristiką;
- išanalizuoti teisinės sąmonės sociostruktūros įtaką teisei tikrovei ir jos funkcionavimo ypatumus sąveikaujant su teisine tikrove;
- išanalizuoti teisinės sąmonės socialinės kilmės priežastingumo ir nusikalstamumą sukeliančių veiksnių visumos problemišumą;
- išnagrinėti kriminogeninę asmenybę, kaip ją sudarančių požymių sistemą, nustatant teisinės sąmonės vietą šioje sistemoje.

---

¹ Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2004. P. 215.

Tyrimo hipotezės:

1. kriminogeninės asmenybės teisinė sąmonė nuo eilinės asmenybės teisinės sąmonės skiriasi tuo, kad ji turi defektų, kas iš dalies ir skatina kriminogeninę asmenybę elgtis nusikalstamai.
2. Teisinės sąmonės funkcionavimo rodikliai turi tiesioginę įtaką nusikalstamumo rodikliams.

Tyrimo metodai:

Gautų faktų skaitant mokslinę literatūrą ir sukauptų idėjų analizei bei apibendrinimui naudoti *teoriniai metodai*: *abstrakcijos* (pvz., naudotas charakteristikos, schemų kūrimui), *alternatyvų* (pvz., naudotas lyginant konkuruojančias mokslines teorijas ir jas kritikuojant), *analizės* (pvz., naudotas išskaidant teisinę sąmonę į atskiras kategorijas ir nagrinėjant jas atskirai), *sisteminės analizės* (pvz., naudotas nagrinėjant teisinės sąmonės kategorijų ir nusikalstamumo ryšius), *apibendrinimo*, *dedukcijos*, *lyginimo* ir kt.

Atliekant empirinį teisinės sąmonės tyrimą naudotas *anketinis* metodas. Šis tyrimas buvo atliekamas Panevėžio pataisos namuose, kur laisvės atėmimo bausmę atlieka tik moterys. Tyrimas atliktas nuo 2006 m. rugsėjo 22 d. iki 2006 m. spalio 6 d. Tuo metu šiuose pataisos namuose bausmę atliko 212 moterų. Anketos buvo padalintos 100 moterų, tačiau iš jų grįžo ir yra galiojančios 81 anketa. Empirinio tyrimo metu buvo siekiama iširti moterų, kurios yra nusikaltusios, teisinę sąmonę, t.y. tyrimo *tikslas* buvo nustatyti, kokie yra minėtų moterų teisinės sąmonės ypatumai. Tyrimo *objektas* - nusikaltusių moterų teisinė sąmonė. Tyrimo *dalykas* - nuteistųjų moterų teisinės sąmonės formavimosi, būklės, lygio, kitų jos ypatumų įtaka jų nusikalstamumui. Tyrimo *hipotezė* - moterų, kurios elgiasi nusikalstamai, teisinė sąmonė yra deformuota ir tai iš dalies nulemia jų nusikalstamą elgesį, yra jo priežastimi. Apibendrinus tyrimo metu gautus atsakymus, nustatyta, kad tyrimo pradžioje iškelta hipotezė pasitvirtino.

1. TEISINĖ SĄMONĖ – VIENA IŠ SVARBIAUSIŲ KRIMINOLOGIJOS MOKSLO SĄVOKŲ

Šiame skyriuje teisinė sąmonė analizuojama teoriniame lygmenyje siekiant įrodyti, kad ji yra viena svarbiausių kriminologijos mokslo sąvokų. Nurodant teisinės sąmonės sampratų įvairovę, kartu bus apatartos svarbiausios teisinės sąmonės kategorijos, kurios ją apibūdina: teisinės sąmonės elementai, teisinės sąmonės funkcijų sistema ir kiekvienos funkcijos reikšmė atskirai, teisinės sąmonės kilmės socialinis priežastingumas ir jos formavimasis, teisinės sąmonės funkcionavimo aparatas, galimybė apibūdinti teisinę sąmonę tam tikrų kokybinių rodiklių pagalba ir t.t. Išanalizavus šias kategorijas reikalinga aptarti teisinės sąmonės vietą kriminologijos mokslo sistemoje, nurodant kaip ji yra susijusi su nusikalstamumu, atskiro nusikaltimo padarymo mechanizmu, įtaka teisėto ir neteisėto elgesio formavimuisi bei baudžiamajai politikai kriminalizacijos ir dekriminalizacijos procesuose.

1.1. Teisinės sąmonės samprata skirtingose teisės sampratų diferenciacijose

Norint pasiekti šio darbo įvade minėtus tikslus, įgyvendinti uždavinius, padėsiančius įrodyti, jog teisinė sąmonė yra kriminologinė kategorija, visų pirma būtina išsiaiškinti kaip teisinė sąmonė yra suprantama teisės teorijoje bei skirtingose jos pateikiamose teisės sampratų diferenciacijose.

Teisinė sąmonė laikoma specialia sąmonės rūšimi. Ji atitinka sąmonės apibrėžimą, kurį pateikia A. Vaišvila: „Sąmonė apskritai - tai speciali, tik žmogui būdinga reakcija į išorinę aplinką siekiant šią pažinti, o pažinus – joje orientuotis, valdyti ją žmogaus egzistencijos įtvirtinimo interesais“². Enciklopediniuose literatūros šaltiniuose galima rasti ir kitokių sąmonės apibrėžimų. Pavyzdžiui, sąmone (lot. k. *conscientia* reiškia „žinojimas kartu“) yra laikoma psichikos dalis apimanti įvairias mentalines būsenas, mintis, emocijas, suvokimą ir prisiminimus. Sąmonė yra intencionali, tai yra, nukreipta į išorinį bei iš dalies ir į vidinį subjekto pasaulį (savimone)³. Iš šio apibrėžimo darytina išvada, kad sąmonė turi savybę asmens dėmesį nukreipti dviejų sferų pusėn: 1) dėmesys į išorę ir 2) dėmesys į vidų.

Šie teiginiai leidžia pagrįstai teigti, kad teisinė sąmonė yra socialinės sąmonės atmaina, tačiau su pastarosios samprata yra susiję nuolatiniai ginčai, kurie iškyla tarp, taip juos pavadinkim, materialistų ir idealistų dėl žmogų supančios materijos ir sąmonės santykio apskritai. Mūsų nuomone, šio santykio esmę galima pabandyti apibūdinti taip: neabejotina, kad materiali

² Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: LTU, 2000. P. 169.

³ Enciklopedija „Wikipedia“// <http://lt.wikipedia.org/wiki/sąmonė>; prisijungimo laikas: 2005-12-05.

būtis įtakoja sąmonę, tačiau tuo pačiu akivaizdu, jog ta pati būtis yra žmogaus jausmų, minčių, įsitikinimų, įgyvendintų materialiai, rezultatas. Tai pagrindžia ir aukščiau pateiktą sąmonės reikšmę plačiąją prasme, kad teisinė sąmonė reaguoja į išorinį ir vidinį subjekto pasaulį. Ši visuomeninė sąmonė egzistuoja įvairiomis formomis, kurių dėka žmogus supranta jį supančią aplinką, kitus visuomenės narius bei realizuoja svarbiausius savojo egzistencialumo interesus. Pagal tai skiriamos tokios sąmonės formos kaip politinė, moralinė, estetiškai, etinė, religinė ir teisinė.

Vystantis teisės teorijos mokslui, žmonijos istorijai, bei analizuojant teisinę sąmonę yra sukurtas ne vienas jos apibrėžimas. Vis dėl to, mūsų nuomone, visi apibrėžimai, kuriais apibūdinama teisinė sąmonė, nėra nutolę nuo apibrėžimo, kuris nustato kas yra sąmonė apskritai. Jie netgi atspindi teisinės sąmonės, kaip sąmonės rūšies, veikimo mechanizmą, jos esmę ir reikšmę. Išsiaiškinus sąmonės sampratą darytina prielaida, kad teisinė sąmonė turi būti suvokiama kaip teisės supratimas, vaizdinių ir jausmų apie ją visuma, atspindinti žmogaus santykį ir su esama, ir su įsivaizduojama teise. Manome, kad nuo šio teisinės sąmonės supratimo nėra nutolę ir žinomų Lietuvos Respublikos teisės teorijos mokslo atstovų pateikiami teisinės sąmonės apibrėžimai. Antai A. Vaišvila teisine sąmone laiko sistemą vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu⁴. O prof. habil dr. S. Vansevičius mano, kad teisinė sąmonė yra netgi susiorganizavusios į valstybę visuomenės teisinio gyvenimo pamatas. Savo nuomonę jis grindžia nurodydamas tai, kad „teisinė sąmonė yra teisės žinios, galiojančios teisės, teisinės minties, idėjų, susijusių su norimais teisės pokyčiais, vetinimas“⁵. Per šio vertinimo prizmę jis ir išvelgia teisinės sąmonės realią galimybę paveikti visą valstybės teisinę sistemą.

Rusų mokslininkas S. A. Komarovas mano, kad teisinės sąmonės prigimtis yra tokia pat kaip ir teisės, kad teisinė sąmonė formuojasi betarpiškai sąveikaujant objektyviai nulemtiems visuomenės ir jos atskirų socialinių grupių poreikiams ir interesams, kad ji dinamiškai kinta objektyvių visuomeniniame gyvenime susiklosčiusių sąlygų ir procesų įtakoje, kad ji yra dalis visuomeninės sąmonės, todėl neišvengiamai yra veikiama įvairių filosofinių, ideologinių ir politinių pažiūrų⁶.

Rusų išleistoje kriminologijos mokslo enciklopedijoje teisine sąmone laikoma viena iš visuomeninės sąmonės formų, kuri žmonių sąmonėje atspindi juos supančią aplinką, tačiau ji

⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: LTU, 2000. P. 169.

⁵ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 169.

⁶ Комаров С.А. Общая теория государства и права. Москва: Юрайт, 1997. С. 105.

nuo visuomeninės sąmonės skiriasi to, kad *atspindi ne visą tikrovę, bet tik teisinę*. Teisine tikrove čia nurodyta teisė kaip normų sistema ir šių normų sąveikai esant atsirandantys teisiniai reiškiniai⁷.

Pateiktieji teisinės sąmonės apibrėžimai buvo sukurti per ilgą laikotarpį, tačiau remiantis vien jų analize negali būti visiškai suvokti teisinės sąmonės esmė ir turinys, o tai vėl gi labai svarbu siekiant šio baigiamojo darbo įvade nurodytų tikslų. Juk idant išsiaiškinti, visų pirma, teisės esmę, buvo sukurta ne viena teisės samprata. Kai kurios iš jų šiuo metu nebėra tokios aktualios, tačiau vadovaujantis kiekviena iš jų gali būti skiriamas šiek tiek kitoks ir teisinės sąmonės aiškinimas. Juk teisinės sąmonės pažinimo ištakos slypi tame, kad kuo labiau žmonija siekė didesnio progreso, tuo labiau atsiskleisdavo jos teisinės sąmonės prigimtis, tuo didesnę dėmesį ji skyrė teiginiams, kuriuos jai atskleisdavo teisės teorijos mokslas žmogaus būties teisinio pažinimo sferoje. Daugelis filosofų, teisininkų ir kitų mokslininkų turėjo įdėti nemažai pastangų, norėdami ištirti bei paaiškinti tai, kas domino visą visuomenę, todėl teisinė sąmonė yra labai glaudžiai susijusi su įvairiomis filosofinėmis teorijomis, ideologinėmis pažiūromis, religinėmis doktrinomis. Kai kurie mąstytojai manė, kad teisės normos, jų reikalingumas bei privalumas yra tik žmogaus sąmoningumo dalykas, todėl teisę laikė psichologiniu reiškiniu (L. Petražickis). Kiti gi pabrėžė teisės išorinį privalomumą kaip išorinę priemonę reguliuoti žmogaus laisvę (I. Kantas, G. Gegelis). Trečia grupė laikė teisę visuomeninių santykių klasiniu reguliatoriumi (K. Marksas). Ketvirtoji grupė jai suteikė žmogaus prigimtinių teisių formalaus garanto vaidmenį (Ž. Monteskjė, Ž. Ž. Ruso). Taigi akivaizdu, kad skiriantis požiūriui į teisę, jos esmę, šiek tiek skiriasi ir teisinės sąmonės supratimas.

Teisės sampratų įvairovė kildinama iš teisės sampratų diferenciacijos pagal:

- teisės kildinimą iš jėgos persvara garantuoto intereso (tai L. Gumplovičiaus prievartos teorija, jau minėtoji klasinės teisės teorija bei realistinės teisės sampratos teorija);
- teorijas, grindžiančias teisės esmę priešingų interesų kompromisu (visuomeninės sutarties teorija, solidarumo teorija, kompromisinės krypties teisės sampratų įvertinimo teorija);
- pagal teisės šaltinio pobūdį (teologinė teisės kilmės teorija, prigimtinių teisės teorija, teisinis pozityvizmas, sociologinė teisės samprata ir kt.) ir t. t.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui R. Z. Lifšicas, minėtas teorijas skirstė dar ir pagal turinį ir formą, tačiau mes pritariame A. Vaišvilos nuomonei, kad šis skirstymas yra negalutinis, kadangi visos teorijos gali įrodyti vieną ir tą pačią tiesą: teisės turinį sudaro socialiniai žmonių interesai, o ginčytinas dalykas yra tai, kaip ir kokiu būdu, kokia forma tie interesai

⁷ Российская криминологическая энциклопедия. - Москва: Норма, 2000. С. 521.

materializuojasi į socialinę tvarką, kieno naudai jie veikia, ir prieš ką jie yra nukreipti. Manome, jog šiuo atveju daugiausiai dėmesio yra susilaukusios prigimtinės teisės ir teisinio pozityvizmo teorijos. Šios dvi teorijos viena kitą papildo ir įrodo, kad teisinė sąmonė iš tiesų yra visuomenės teisinio gyvenimo pamatas. Tokią išvadą galima daryti išanalizavus A. Vaišvilos teiginius apie šių teisės sampratų teorijų sąveiką. Minėtas autorius teigia, kad prigimtinės teisės teorijoje teisės šaltiniu yra žmogaus ar visuomenės prigimtis, o teisė nėra kultūrinys darinys, ji egzistuoja atskirai nuo žmogaus valios ir sąmonės. Jo nuomone, su pozityviaja teise ši teisė sąveikauja tokiu būdu: prigimtinė teisė yra žmonių kuriamos teisės idealas, o kai kuriamoji (pozityvioji) teisė nukrypsta nuo moralės ir sukelia grėsmę prigimtinėms žmogaus teisėms, prigimtinė teisė pradeda veikti per žmonių *sąmonę* ir „gražina pozityviają teisę atgal į moralės vagą“⁸. Manome, kad tai parodo, jog prigimtinėje ir pozityviojoje teisėje *teisinė sąmonė* atlieka teisės idealo kūrimo regulatoriaus vaidmenį, pasireikšdama visomis savo formomis.

Rusų filosofas I. A. Iljinas nurodo, jog pozityviajai teisei teisinė sąmonė reikalinga tam, kad ji galėtų tapti kuriamąja gyvenimiška galia, o teisinei sąmonei pozityvioji teisė reikalinga tam, kad ji įgautų dalykinį pagrindą ir objektyvų teisingumą⁹. Ši jo teiginį galima paaiškinti tuo, kad teisė tik tada gali būti pilnai įgyvendinama ir pasiekiami jos kūrimo procese numatyti tikslai, kai žmogaus teisinė sąmonė ją įsisavina. Tada teisinė sąmonė įtakoja žmogų naujomis teisinėmis žiniomis tuo pačiu įtakodama jo elgesį reikiama kryptimi. Taip teisė yra įgalinta tapti žmogaus vidinio gyvenimo jėga, o tuo pačiu ir jėga, veikiančia jo išoriniame gyvenime. Svarbiausia yra tai, kad tam, jog teisės normos veiktų, jos turi būti pripažintos žmogaus valios, o tai įmanoma tik minėto proceso metu.

Na, o A. I. Iljino teisinės sąmonės suvokimas prigimtinės teisės sampratoje tik dar labiau pagrindžia mintį, kad be teisinės sąmonės negali egzistuoti nei pati teisė, nei pats žmogus, kaip pilnavertis visuomenės narys. Pprigimtinė teisė paaiškina kaip žmogaus valia gali priimti teisę, ją įsisamoninti, kokia galų gale ji turi būti, kad žmogui pasirodytų tinkama. A. I. Iljinas savo veikale teigia, kad tam, jog žmogaus sąmonė pripažintų teisę ir priimtų ją dvasiškai teisė turi būti pagrįsta¹⁰. Jos pagrįstumą jis aiškina tuo, kad teisę žmogus priims tik tada, kai ji atitiks jo prigimtinių norų siekti aukščiausio gėrio. Žmogus turi suprasti, kad teisė, su kuria jis susidūrė yra neišvengiama, būtina, norint pasiekti savo gyvenime gerovės. Manome, kad negalima nepritarti šiai filosofo minčiai, tačiau sutikdami su jos teisingumu, matome galimybę šį teiginį papildyti: žmogus turi suvokti, jog nesilaikydamas teisinių normų jis nepasieks tokios gerovės, kuri bus priimtina ir kitiems žmonėms, nepažeis jų gerovės. Tik tokia kiekvieno iš mūsų

⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: LTU, 2000. P. 77.

⁹ Теория государства и права: хрестоматия. - Москва, 2004. Том № 2. С. 580.

¹⁰ Там же. С. 587.

„teisėta“ gerovė gali būti vadinama aukščiausiu gėriu, kurio žmogus individualiai siekia vadovadamasis savo prigimtimi. Tokiai gerovei įgyvendinti ir būtina teisinė sąmonė.

Minėto mokslininko idėjos apie teisinės sąmonės esmę, teisinės sąmonės sampratą bei teisinės sąmonės vaimens analizę prigimtinėje ir pozityviojoje teisėje taip pat vertos dėmesio. I. A. Iljinas rašė, kad „Žmogus negali neturėti sąmonės; ją turi kiekviena žmogus, kuris suvokia, kad jį supa kiti žmonės. Žmogus turi teisinę sąmonę nepriklausomai nuo to, ar jis apie tai žino ar nežino, saugo šią savo vertybę ar ne. Visas žmogaus gyvenimas sisiklosto sąlygojamas teisinės sąmonės, negana to, gyventi – reiškia gyventi pačia teisine sąmone, jos funkcijomis, terminais: ji visada bus viena iš svarbiausių ir būtiniausių žmogaus gyvenimo formų“¹¹.

Remiantis šia I. A. Iljino mintimi ir prieš tai minėtomis teisinės sąmonės sampratomis, galime sudaryti tokią teisinės sąmonės charakteristiką:

- 1) teisinė sąmonė yra specifinė visuomeninės sąmonės forma. Ji savyje jungia žmonių teisinės žinias, jų mintis, jausmus ir emocijas, o taip pat nustato jų santykį su teisiniais reiškiniais;
- 2) teisinė sąmonė gimsta objektyviomis žmogaus gyvenimo sąlygomis, ji visais istorinės plėtros etapais yra žmonių visuomeninės būties atspindys;
- 3) teisinė sąmonė yra svarbiausias žmogaus elgesio visuomenėje reguliatorius. Tyrinėdami atskiro žmogaus, socialinės grupės, visuomenės elgesį, mes vienaip ar kitaip susiduriame su įvairios kilmės socialinių (valdžios ir pavaldumo, turtingumo ir neturtingumo, nusikalstamo ir nenusikalstamo elgesio) santykių teisinės sąmonės apraiškomis;
- 4) atspindėdama objektyvius visuomenės vystymosi poreikius, teisinė sąmonė žmogaus veiklai teisės ir visuomeninių santykių sferoje duoda tikslingumo charakterį, kuris leidžia nukreipti žmonių elgesį teisinga linkme, padedančia įgyvendinti visuomenės ar konkretaus žmogaus iškeltus uždavinius;
- 5) teisinė sąmonė tam tikra prasme yra viena iš žmogaus gyvenimo formų. Nei viena žmogaus veiklos rūšis negali būti sugalvota prieš tai jos neįvertinus asmens teisine sąmone. Apskritai jokia veikla negali būti sugalvota be sąmoningumo, t.y. nesąmoningai. Be abejo, pati teisinė sąmonė taip pat yra įtakojama iš šalies socialinės realybės, tačiau ta realybė yra pačių žmonių minčių ir idėjų išraiška.

Taigi, teisinė sąmonė įvairiomis savo išraiškos formomis nuolatos įtakoja visos socialinės sitemos funkcionavimą, o tuo pačiu ir nusikalstamumą. Ji pasižymi žmogų supančios tikrovės ir jo įsivaizduojamų arba jau egzistuojančių juridinių teisių ir pareigų santykiu. Šis

---

¹¹ Теория государства и права: хрестоматия. - Москва, 2004. Том № 2. С. 581.

santykis yra visalemiantis žmogaus pasirinkime vienaip ar kitaip elgtis. Tuo pačiu jis lemia žmogaus apsisprendimą elgtis nusikalstamu arba nenusikalstamu būdu.

1.2. Teisinės sąmonės sociostruktūros įtaka teisei tikrovei

Teisinė sąmonė suteikia vertybines orientacijas, leidžiančias reguliuoti žmogaus elgesį juridiskai reikšmingose situacijose. Teisinė sąmonė nuo kitų sąmonės rūšių skiriasi tuo, kad ji visuomeninius, socialiai reikšmingus reiškinius vertina per teisinę prizmę, ji vertina tų reiškinių ryšį su teisinėmis pasekmėmis (esamomis arba pageidautinomis), jų santykį su valstybiniu-teisiniu reguliaciniu aparatu, su teisinėmis galiomis, pareigomis ir sankcijomis už jų nesilaikymą. Teisinė sąmonė taip pat pasižymi savotišku požiūriu į realybę, ji turi ypatingą žodyną, suvokimo sistemą, specifinius kriterijus ir vertinimo būdus, jų įgyvendinimo tikslus ir priemones. Visa tai veda prie to, kad teisinė sąmonė skiriasi nuo kitų sąmonės rūšių savo sociostruktūra, kurią sudaro *gnoseologija* (pažintinis aparatas), *aksiologija* (vertybių ir vertinimo būdų sistema), bei *praksiologija* (praktinės veiklos, žmonių elgesio valdymo metodai)¹². Tai yra laikoma teisinės sąmonės sociostruktūros elementais.

1.2.1. Teisinė ontologija, teisinė aksiologija ir teisinė praksiologija kaip teisinės sąmonės elementai

Rusų mokslininkas A. V. Poliakovas teisinės sąmonės struktūra laiko: *teisinę ontologiją, teisinę aksiologiją ir teisinę praksiologiją*¹³. Tokią struktūrą, jo manymu, lemia tai, kad pagrindiniai sąmonės su aplinkiniu pasauliu santykio būdai yra pažinimas, jo pasekoje susidarę vertybiniai santykiai ir praktika. Be šio skirstymo pateikiami ir supaprastinti teisinės sąmonės elementų pavadinimai - pažintinis, vertinamasis ir valinis. Visuma minėtų elementų ir sudaro teisinę sąmonę, tačiau praktiškai atskirti kiekvieną šių elementų yra sudėtinga. Norint giliau pažinti kiekvieną iš jų, reikalinga pasinaudoti fenomenologinės redukcijos pagalba.

Teisinė ontologija reiškia suvokimą (pažinimą ir žinojimą) kas yra teisė apskritai ir kas yra teisė konkrečioje visuomenėje (kokias galimybes elgesio atžvilgiu ji suteikia teisės subjektui

¹² Словарь – справочник по криминологии и юридической психологии. - Минск:ООО «Амалфея», 2003. С. 134.

¹³ Поляков А.В. Общая теория права и государства. – Санкт Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 376.

ir kokius įpareigojimus ji nustato). Teisinė ontologija, atsižvelgiant į jos aiškinimo objektą, skirstoma į teorinę ir praktinę¹⁴.

Teisinė aksiologija apima intelektualų - emocionalų vertinamąjį santykį su teise. Šis santykis tam tikru laiku, tam tikroje visuomenėje pasireiškia, tačiau jis tik iš dalies racionalizuojasi individo sąmonėje. Šis teisinis elementas, pasak A. V. Poliakovo, skiriamas į kitus du elementus, kurie kitų mokslininkų manymu yra vieninteliai ir pagrindiniai teisinės sąmonės elementai. Teisinės aksiologijos turinį sudaro *teisinė psichologija* ir *teisinė ideologija*. A. V. Poliakovas skiria tokius teisinės ideologijos tipus:

- antropocentrinį, kur į teisės sampratą suvedamos žmogaus teisės ir laisvės;
- teocentrinį, kur dominuojančia vertybe ir teisės šaltiniu laikomas Dievas;
- sociocentrinį, kur pagrindinėmis teisinėmis vertybėmis pripažįstamos kokių nors grupių, klasių, tautų, nacijų, visos visuomenės teisės.

Šie teisinės ideologijos tipai ypatingi tuo, kad juos sudaro atskiros teisinės ideologijos rūšys. Pavyzdžiui, antropocentrinį tipą sudaro liberalioji ir voliuntaristinė teisinė ideologija. Teocentrinę teisinę ideologiją sudaro konservatyvioji teisinės ideologijos rūšis. Sociocentrinį tipą sudaro solidarizmas, komunizmas, nacionalizmas.

Teisinė psichologija, anot A. V. Poliakovo, ypatinga tuo, kad jos iracionaliame lygyje vyksta vertybinė teisės legitimizacija, kuri to pasekoje vėliau įgauna ideologinį pateisinimą ir pagrindimą. Jis nurodo ir teisinės psichologijos elementus, kurių pagrindinis yra teisinis jausmas, o jo modifikacija jis laiko teisinę sąžinę¹⁵. Didelį dėmesį jis skyrė sąsmonei, kadangi mano, jog sąsmonė ypatingai veikia sąmonę. Sąsmonė apima nesąmoningumą ir išreiškia tuos psichinius procesus, kurie nėra suvokiami žmogaus sąmonės. Taip nesąmoningumas, kaip latentinis komutatyvus kryptingumas, formuoja teisinę sąmonę mums to nejaučiant. Sutinkame su šiais A. V. Poliakovo teiginiais, kadangi sąsmonė iš tiesų neginčytinai įtakoja mūsų elgseną, apsisprendimą kiekvienu momentu, apsisprendimą dėl teisėto ir neteisėto elgesio.

Trečiu teisinės sąmonės elementu A. V. Poliakovas laikė *teisinę praksiologiją*. Teisinė praksiologija pasak jo – visuma vaizdinių, minčių apie tai, kokie turi būti būdai ir priemonės, siekiant paveikti teisinę situaciją visuomenėje ir apie tai, kaip reikia elgtis norint užmegzti teisinės komunikacijos ryšius. Teisinę praksiologiją, sietiną su valiniu teisinės sąmonės aspektu, jis dalino į teisinę politiką ir teisinę orientaciją (kryptį)¹⁶.

Nepaisant šio teisinės sąmonės elementų skirstymo, didžiausią reikšmę siekiant suprasti teisinės sąmonės turinį turi visuotinai pripažinti jos struktūros elementai – teisinė ideologija ir

---

¹⁴ Поляков А.В. Общая теория права и государства. – Санкт Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 377.

¹⁵ Там же. С. 399.

¹⁶ Там же. С. 420.

teisinė psichologija. Jie skiriami atsižvelgiant į sąmonės atspindėjimą visuomeniniame elgesyje, šio atspindžio lygį ir pilnatvę teisinėje sąmonėje. Šie teisinės sąmonės komponentai tarpusavyje sudaro jos emocionalią - intelektualią visumą, visapusiškai atspindinčią visuomeninę būtį, tačiau toks teisinės sąmonės dalių atskyrimas galimas tik teoriniu lygmeniu. Praktiniame lygmenyje abu šie komponentai yra glaudžiai tarpusavyje susiję ir jų atskyrimas galimas tik labai abstrakčiame lygyje.

Teisinėje literatūroje skiriama ir daugiau teisinės sąmonės struktūros elementų, laikant teisinę sąmonę savo vidine sudėtimi sudėtingu dariniu, kurį sudaro: teisinė idelologija, teisinė psichologija ir teisinė moralė¹⁷.

Teisinėje literatūroje pateikiama nemažai teisinės psichologijos apibrėžimų. Teisinė psichologija suprantama kaip jausmai, išgyvenimai, kuriuos žmonės patiria teisiogiai susidurdami su įvairių valstybės institucijų veikla šioms kuriant ir taikant teisės aktus, ginančius ar siaurinančius asmens teises (A. Vaišvila)¹⁸. Ji taip pat suprantama kaip nesusistemintas ir neracionalizuotas vertinamasis teisinės realybės suvokimas, kuris pasireiškia jausmų, emocijų, išgyvenimų pavidalu (A. V. Toliakovas)¹⁹. S. Vanskevičius teigia, kad teisinė psichologija apima visumą teisinių įsivaizdavimų, norų, jausmų, nuotaikų, būdingų konkrečiai socialinei grupei arba visai visuomenei²⁰.

Mūsų manymu, teisinė psichologija yra teisinės sąmonės dalis, kuri atspindi žmogaus psichologinį santykį su teise, jos institutais ir pasižymi tokiomis savybėmis:

- ji turi visuomeninį interesą, tam tikrų socialinių grupių veiklos motyvus, atsirandančius iš jų vietos visuomenės struktūroje;
- ji turi psichologinį būdą, t.y. įpročiai, tradicijos, įsitikinimai, būdingi tam tikroms socialinėms visuomenės grupėms;
- ji turi savo įsivaizdavimą apie teisę, kuris atsiranda priklausant vienai ar kitai socialinei grupei ir įtakojant tos grupės psichologinę mąstyseną;
- į teisinę psichologiją, be abejo, įeina ir jausmai, emocijos, nuotaikos, mintys, susijusios su teise. Jie visi taip pat atspindi socialinės grupės, kuriai priklauso žmogus, socialinę aplinką, teisinę tikrovę;
- ji parodo visų apie teisę susikuriamų vaizdinių (nuotaikų, jausmų, emocijų, minčių) susiformavimo būdus (tarpusavio santykių įtaka, pamėgdžiojimas, įtaiga).

---

¹⁷ Общая теория государства и права. Учебное пособие / под ред. проф. В. А. Кучинского. – Минск: Амалфея, 2004. С. 115.

¹⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: LTU, 2000. P. 170.

¹⁹ Поляков А.В. Общая теория права и государства. – Санкт Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 398.

²⁰ Vanskevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 165.

Visi teisinę psichologiją sudarantys elementai bet koku savo atsiradimo būdu yra susiję su asmeniniu kiekvieno individo patyrimu, kadangi teisinė psichologija susideda iš skirtingos kilmės jausmų, emocinių įvertinimų, nuotaikų, išgyvenimų, susijusių su galiojančia teise, teisingu arba neteisingu teisės normų taikymu, daromais teisės pažeidimais, jų priežiūra ir pan. Čia ypatingai juntama, kad teisinė sąmonė yra kriminologinė kategorija, kadangi minėti jausmai, emocijos gali išreikšti tiek pateisinimą, pasitenkinimą teisingais įstatymais, žmonių paklusnumu galiojančiai teisei, tiek nepasitenkinimą, pyktį, sutrikimą, neapykantą neteisingsiems įstatymams, jų bejėgiškumui ir nenaudingumui. Teisinė psichologija tarsi parodo, kaip teisę priima tiek atskiras individas, tiek visa visuomenė bendrai. Dažniausiai teisės suvokimas pas žmogų atsiranda bendros sąmonės (ir pasąmonės) funkcionavimo pavidalu, o iš jo pasireiškia jau kaip individualaus asmens sąmonė.

Visa tai parodo teisinės psichologijos santykį su kitu teisinės sąmonės elementu. Juk teisinė psichologija, kaip žmogaus emocinių jutimų apie teisę pusė, niekada „nepakyla“ į apibendrintą teorinį lygį, nepaaiškina sudėtingų teisinių reiškinių, tačiau padeda pagrindą kitam teisinės sąmonės elementui – teisei idelologijai.

Teisinė idelologija ir yra laikoma susisteminta visuomenės, socialinės grupės teisinių pažiūrų, reikalavimų, idėjų mokslinė išraiška²¹. A. Vaišvilos manymu teisinė ideologija – tai „argumentuotas, daugiau ar mažiau sąmoningas žmonių požiūris į galiojančią ir pageidaujamą teisę, iš kurio išsirutulioja teisės normos ir visa teisinių santykių tikrovė“²². Rusų mokslininkai teisine idelologija vadina teisinių teorijų, idėjų, požiūrių į teisę, mokslinių jos vertinimų, įsivaizdavimų apie teisę visumą²³.

Remiantis šiais teisinės ideologijos apibrėžimais logiška teigti, kad teisinė ideologija yra susisteminta mokslinė išraiška teisinių požiūrių, idėjų, reikalavimų ir pan. Tuo teisine idelologija ir skiriasi nuo teisinės psichologijos. Teisinėje ideologijoje teisinė tikrovė atsispindima teoriniame lygmenyje socialinius - teisinius reiškinius apibendrinant pasitelkus į pagalbą turimas teises žinias.

Visų teisinę sąmonę sudarančių elementų reikšmė atsiskleidžia jai veikiant. Teisinę ideologiją sudarančios idėjos ir principai yra viena iš išorinių socialinės žmonių elgesio kontrolės formų (būdų). Vidiniais žmogaus elgesio regulatoriais ir stimulais yra žmogaus jausmai, įsitikinimai. Aukščiausia forma (galbūt ir geriausia būdas) psichologiniam reguliavimui yra teisinio elgesio motyvai ir valia.

---

²¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 165.

²² Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius: LTU, 2000. P. 171.

²³ Общая теория государства и права. Учебное пособие/ под ред. проф. В. А. Кучинского. – Минск: Амалфея, 2004. С. 117.

Vadovaujantis teisinės sąmonės sociostruktūros analize darytina išvada, kad, visų pirma, atskyrus teisinę ideologiją nuo teisinės psichologijos, ideologija netektų savo empirinės bazės ir taptų scholastine, neteisinga, atitolusia nuo realybės. Visų antra, padarius atvirkštinį variantą, t.y. atskyrus teisinę psichologiją nuo ideologijos, žmogus negalėtų paaiškinti tų faktų, su kuriais jam tenka susidurti. Visų trečia, teisinė psichologija yra svarbi realizuojant teisinius principus, teorijas, koncepcijas, ir, jeigu jie realizuojami neatsižvelgiant į teisinę sąmonę, tai jie yra pasmerkti užmarščiui. Tik sudarydamos vientisą visumą šios teisinės sąmonės sferos visapusiškai atspindi visuomeninę būtį ir daro aktyvų poveikį visuomenės socialiniam gyvenimui.

1.2.2. Teisinės sąmonės vertinamasis santykis su teise nusikaltimo mechanizme

Aptarus teisinės sąmonės elementus, akivaizdu, kad teisinė sąmonė jais išreiškia savo vertinamuosius santykius su teise: tai - vertinamasis santykis su teisės principais, institutais, normomis; tai - vertinamasis santykis su teisiniu aplinkinių žmonių elgesiu; tai - vertinamasis santykis teisėsaugos institucijų veiklos atžvilgiu; galų gale, tai - vertinamasis santykis savo paties teisinio elgesio atžvilgiu. Taigi kažkuria prasme pagrindiniu teisinės sąmonės elementu, nuo kurio, tarsi nuo atskaitos taško atsiranda visi kiti elementai, yra teisinė sąmonės vertinamasis santykis su teise.

Kriminologų mokslininkų yra pripažinta, kad nusikalstamumas priklauso nuo daugelio skirtingų veiksnių. Šie veiksniai yra suskirstyti į tokias grupes:

- ekonominės sąlygos, jų raida;
- socialinės sąlygos, jų raida;
- politinės sąlygos, jų raida;
- politinė aplinka, jų raida;
- demografiniai pokyčiai;
- *teisinės sąlygos, jų raida*;
- kultūrinės sąlygos, jų raida;
- mokslo, technologijos ir technikos raida.²⁴

---

²⁴ Rudzkiš T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000. P. 24.

Šios veiksmų grupės patvirtina aiškinimą, kad nusikalstamo elgesio mechanizmu vadinama objektyvių (situacinių) ir subjektyvių (asmeninių) veiksmų, tiesiogiai sąlygojančių nusikaltimą visuma, jų sąveika bei poveikis nusikaltimui²⁵. Šiais veiksniais laikytini aplinkybės, įvykiai, *individuo jausmai, mintys, pojūčiai, prisiminimai* ir t.t., kurie prisdėjo prie nusikaltimo padarymo. Prof. habil. dr. V. Justickis teigia, kad šie veiksniai paskatina padaryti nusikaltimą arba padidina ar sumažina tikimybę, kad bus padarytas nusikaltimas, o tuo pačiu ir sudaro minėtąjį nusikaltimo mechanizmą²⁶. Tarp šių veiksmų neabejotinai tiesiogiai dalyvauja ir asmens teisinė sąmonė, nes ji ir apima sistemą vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantis žmogus apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jo interesais (teisingumu). Daug lemia ir įvairiose situacijose sukauptos teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria žmogus, kaip tam tikrų interesų turėtojas, susidūręs su galiojančia teise, vertindamas ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu. Atsižvelgiant į tai, kokia yra individo teisinė sąmonė, ar ji susiformavusi taip, kad asmuo vertina teisę ir su ja susijusius reiškinius teigiama ar neigiama linkme, jau galima spręsti, ar asmuo pasielgs nusikalstamu būdu, ar priešingai – laikysis galiojančių teisės normų ir netaps kriminogenine asmenybe.

1.3. Teisinės sąmonės kilmės socialinio priežastingumo ir nusikaltimą sukeliančių veiksmų visumos problemiškas

Teisinės sąmonės formavimaisis nėra įmanomas be socializacijos. „*Socializacija yra socialinės sąveikos procesas, kurio metu žmonės perima žinias, vertybes, nuostatas, elgesį, būtinus efektyviam dalyvavimui visuomenėje*“²⁷. V. Purskaus nuomone, socializacija yra sąlygojama dviejų veiksmų: 1) žmogaus biologinės prigimties ir 2) kultūros. Mokslininkai ginčijasi spręsdami, kuris iš šių veiksmų yra svarbesnis, tačiau visi pripažįsta, kad asmens socializacija yra neįmanoma nors be vieno iš jų. Juk ji yra abiejų šių veiksmų tarpusavio sąveikos procesas.

Biologinį kontekstą sudaro mūsų genetinė programa, kurią sudaro elementarūs refleksai bei instinktai. Instinktai – savisaugos, mitybos ir kt., refleksai – mirksėjimas, griebimas ir kt. Visa tai sociobiologijos sritis. Na, o kultūros veiksmų konteksto esmę sudaro tai, kad individas

²⁵ Kriminologija. / red. J. Bluvšteinas. -Vilnius: „Pradai“, 1994. P. 90.

²⁶ Justickis V. Kriminologija. - I dalis. - Vilnius: LTU, 2001. P. 189.

²⁷ Pruskus V. Sociologija. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 61.

socializuodamasis perima konkrečios visuomenės kultūrą, t.y. jos normas, vertybes, idealus, ir netgi veiklos būdus. Taip jis perima ir vyraujančius jo aplinkoje teisinės sąmonės ypatumus.

Be šių veiksnių, teisinės sąmonės formavimuisi turi įtakos ir socializacijos šaltiniai:

- kalba (tai pagrindinė socializacijos priemonė, kuria gaunama visa informacija, kuri yra užšifruojama žodiniais simboliais);
- įgūdžiai;
- elgesio taisyklės;
- siekiai;
- vaidmenys ir padėty²⁸.

Socializacijoje sociologija skiria du procesus: kultūros priėmimą ir savęs atskleidimą. Antrasis procesas analizuotas tokių autorių kaip Z. Freudo, G. H. Meadaso, Ch. H. Cooley' so, J. Piageto.

Socializacija lygia greta vyksta visą žmogaus gyvenimą. Ji reaguoja į nuolatinius aplinkos pokyčius, todėl yra skiriami du socializacijos tipai: 1) pirminė (socializacija vaikystėje) ir 2) antrinė (suaugusiųjų socializacija). Pirminė socializacija suprantama kaip žinių ir įgūdžių, kurie yra būtini kasdienio gyvenimo rutinoje, perėmimas. Jame viskas priklauso nuo tėvų, kadangi čia viską lemia jų socialinė kilmė, išsilavinimas, puoselėjamos vertybės, supratimas apie vaikų auklėjimą. Be abejo, šiame socializacijos tipe vaikas perima ir pirminį tėvų santykio su teise modelį, kurį jie taiko savo gyvenime. Šis socializacijos tipas vyksta slopinant vaiką arba skatinant jo dalyvavimą socialiniame gyvenime. Antrinė socializacija susijusi su tuo, kad užaugęs vaikas pakeičia savo vaidmenį jį supančioje aplinkoje, todėl pakinta ir jo požiūris, nuomonė daugelio kasdienių dalykų atžvilgiu. Šios socializacijos tipai yra:

- išankstinė socializacija (ji pasižymi tuo, kad žmogus apmąsto naują vaidmenį ir bando jį atlikti);
- profesinė socializacija;
- resocializacija. Ji ypatinga tuo, kad žmogus pasirenka naują gyvenimo būdą, senąjį palikdamas praeityje²⁹.

Pastarasis tipas, manome, yra susijęs ir su žmogaus elgimosi būdu teisės normų laikymosi atžvilgiu. Pavyzdžiui, jeigu tam tikri socialiniai būdai nepadedą patenkinti savęs vertinimo teigiamai poreikio, jeigu negatyvus patyrimas vis kaupiasi ir didėja, tai po tam tikro laiko pradedama ieškoti kitokių būdų savo poreikių patenkinimui. Taip žmogus gali persiorientuoti į nusikalstamą elgesį – jis ima ieškoti aplinkos, kur viešpatauja kitos vertybės ir normos. Naujoje aplinkoje jo poelgiai vertinami kitaip, buvę trūkumai laikomi privalumais ir

---

²⁸Pruskus V. Sociologija. - Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 63.

²⁹Ten pat. P. 64.

žmogus pradeda jaustis visaverčiu kitos visuomenės dalies, kuri toleruoja pažeidėją, nariu. Taip jis savyje paneigia neteisėtu elgesiu daromą žalą ir pateisina savo ir kitų daromus nusikaltimus.

Teisinės sąmonės formavimuisi labai svarbūs socializacijos institutai kaip šeima, bendraamžių grupės, mokykla, darbovietė, visuomenės informavimo priemonės ir t.t. Visi jie į žmogų „neša“ teigiamo arba neigiamo pobūdžio informaciją apie visą teisės sistemą apskritai ir lemia jos dinamiką pas teisinės sąmonės subjektą. Jie susiję su visų teisinės sąmonės rūšių formavimu: ir individualios, ir grupinės ir visuomeninės (ar bendrosios) bei su empirinės, profesionaliosios, mokslinės teisinės sąmonės vystimusi taip pat.

Kriminologijos mokslo atstovai taip pat yra nustatę daugiau nei 200 faktorių, kurie įtakoja nusikalstamumo dinamiką ir kriminogeninės asmenybės susiformavimą. V. F. Pirožkovas šiuos faktorius suskirstė į grupes, pavadindamas jas kriminogeninės asmenybės priežastiniu kompleksu. Tai:

1. socialiniai faktoriai;
2. politiniai faktoriai;
3. ideologiniai faktoriai;
4. moraliniai faktoriai;
5. ekonominiai faktoriai;
6. socialiniai – buitiniai faktoriai;
7. socialiniai techniniai faktoriai;
8. socialiniai – kultūriniai faktoriai;
9. nacionaliniai faktoriai;
10. socialiniai – demografiniai faktoriai;
11. organizaciniai – valdžios faktoriai;
12. **socialiniai - teisiniai faktoriai.** Šią faktorių grupę sudaro spragos teisinėje plotmėje, susijusios su žmonių elgesio reguliavimu buitines, darbo, verslo ir kitose srityse. Čia gimsta neatsakingumas, visuomenės narių nebijojimas pažeidinėti įstatymus.
13. genetiniai faktoriai;
14. socialiniai – medicininiai faktoriai;
15. **informaciniai faktoriai ;**
16. socialiniai – auklėjamieji faktoriai;
17. **kriminaliniai faktoriai;**
18. **kriminologiniai faktoriai;**
19. kariniai faktoriai;

20. socialiniai – psichologiniai faktoriai³⁰.

Visi šie faktoriai kiekvienai asmenybei daro skirtingą įtaką, tačiau tik veikdami kartu jie sudaro nusikalstamumo priežasčių kompleksą, o formuodami kriminogeninę asmenybę, neišvengiamai formuoja ir jos teisinę sąmonę.

Nusikaltimo priežastingumo klausimas gana plačiai nagrinėtas ir R. Blekborno. Jis tyrė ryšį tarp veiksmo, polinkio į vienokį ar kitokį elgesį ir kriminalinio elgesio paaiškinimo. Jo manymu, tai paaiškinama psichologinės diskusijos tema „žmogus ir situacija“ metu. Ši diskusija naginėja priežastinio ryšio tarp žmogaus ir situacijos klausimą, todėl jai skirtinas ypatingas dėmesys. Šios diskusijos centre yra žmogaus bruožų išnaudojimo koncepcijos tikslingumas, taip pat, pačios asmenybės suvokimas apie kriminologinio elgesio ištakas. Sunkiausia šiuo atveju paaiškinti kas yra žmogaus asmenybė, kadangi kasdieniniame gyvenime akivaizdžiai galima matyti, kad kiekvieno žmogaus asmenybė labai skiriasi viena nuo kitos, tačiau asmenybės teorijų kūrėjai mano, kad reikalingiausia yra koncentruoti dėmesį į psichologinį funkcionavimą, kuriuo, jų manymu, kiekvienas skirtingas asmenybės tipas labiausiai ir skiriasi. Taip pat esama autorių, kurie galvoja, apie asmenybę kaip apie egzistuojantį „dalyką“ ir mano, kad apie ją negalima diskutuoti, o galima laikyti tik tyrimų objektu. Taigi sunku yra pasakyti nuo ko priklauso žmogaus elgesys – labiau nuo žmogaus ar nuo situacijos. Į paties elgesio sąvoką psichologinėje literatūroje įeina ir veiksmai ir polinkis veikti. Konkretūs veiksmai pasireiškia kaip asmens elgesys, priklausomai nuo jo savybių ar nuo situacijos. Situacija yra būtina siekiant sukurti sąlygas tam tikrai veiklai, tačiau tik pats žmogus gali apsisprendęs toje situacijoje veikti. Situacija jam suteikia tik galimybę veikti, o kai žmogus turi polinkį vienokiam ar kitokiam elgesiui, tai situacija jau bus ne elgesio priežastis, bet tik palankus atvejis, atsitiktinumas.

Kita problema, pasak R. Blekborno yra susijusi su asmenybės bruožų prognozuojamąja galia. Jis teigia, kad bruožai, nors ir silpni, tačiau vis dėlto yra tam tikrų veiksmų prediktoriai. Asmenybės bruožai gali būti laikomi apibendrinto, o ne konkretaus elgesio prediktoriais, ir tai padeda gauti pirminę informaciją, nusakančią žmogaus elgesio turinį.

Egzistuoja netgi keletas teorijų, aiškinančių kriminologinį elgesį: vienose pagrindinis dėmesys skiriamas nusikalstamumui, kitose – nusikaltimui, o dar kitose – kriminogeniškumui, kuris reiškia jau aptartą polinkį daryti nusikalstamas veikas. Tačiau išanalizavęs visus šiuos kitų mokslininkų teiginius R. Blekbornas padarė išvadą, kad „situacijų“ ir „polinkių“ priešprieša, arba praksimalių ir distalinių faktorių, kaip nusikalstamumo priežasčių priešprieša, yra melaginga dichotomija. Juk vaikystėje patirti stiprūs emociniai išgyvenimai negali būti suaugusio žmogaus padaryto nusikaltimo priežastimi. Taip pat yra aišku, kad pas kai kuriuos žmones egzistuoja polinkiai į vienokią ar kitokią nusikalstamą veiką, tačiau jie sąlygojami

---

³⁰ Pruskus V. Sociologija. - Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 18-21.

asmens biografijos faktų, o ne tiesiogiai situacijos. Šių polinkių pasireiškimas esant tam tikroms aplinkybėms taip pat negali būti „iššauktas“ situacijos, kadangi dėl veiksmo atlikimo būtina, kad veiksmo subjektas turėtų gabumus jį įvykdyti ir manytų, kad konkreti situacija yra „provokuojanti“ ar „viliojanti“³¹.

Kaip matyti, teorijų aiškinančių nusikaltimo priežastingumą yra nemažai, tačiau iš jų išskirti vieną, kuri visapusiškai paaiškintų nusikaltimo priežastingumą yra sudėtinga. Pritariame R. Blekborno minčiai, kad „stengtis ieškoti vieningos nusikalstamumo teorijos yra taip pat beprasmiška, kaip ir ieškoti vieningos visų ligų priežasties“³².

1.4. Teisinė sąmonė kaip pažintinis, vertybinis ir reguliacinis aparatas

Jau minėjome, kad teisinės sąmonės funkcijomis suprantama ne įtaka, tačiau teisinės sąmonės sąveika su ją supančia teisine tikrove. Literatūroje galima aptikti įvairių teisinės sąmonės funkcijų, tačiau dažniausiai sutinkamos trys teisinės sąmonės funkcijos, o kitos yra išvestinės iš šių trijų funkcijų. Šios pagrindinės teisinės sąmonės funkcijos yra susijusios su teisės funkcijomis. Tai *pažintinė, vertybinė ir reguliacinė* teisinės sąmonės funkcijos.

A. Vaišvila pažintinę teisinės sąmonės funkciją aiškina nurodydamas teisinės sąmonės tikslą ir pagrindinę funkciją: „Teisinės sąmonės tikslas - suvokti ir pagrįsti teisės vietą bei vaidmenį socialinio reguliavimo veiksnių sistemoje, o pagrindinė jos funkcija - apmąstyti tiek teisinius reiškinius (teisėkūrą, teisės taikymą, socialinės teisės veiksmingumą), tiek paties socialinio gyvenimo raidos tendencijas, jų sąveiką su teisine tikrove.“³³. Prof. S. Vansevičius mano, kad pažintinę funkciją „atitinka tam tikra teisės žinių suma (protinio darbo rezultatas“³⁴.

Sutinkame su abiem pateiktais pažintinės funkcijos apibūdinimais ir manome, kad jais vadovaujantis pažintinės teisinės sąmonės funkcijos priemone yra laikoma egzistuojanti teisinė tikrovė, t.y. į ją yra nukreiptas individo sąmonės dėmesys. Taip pažintinė funkcija yra susijusi su visuomeninio gyvenimo analize, socialinių – ekonominių procesų pažinimu siekiant visą tai teisiškai suvokti. Šios funkcijos įgyvendinimas ypatingas tuo, kad teisinės tikrovės pažinimo metu žmogus įgauna gyvenimiškos patirties teisės srityje, kuri po to yra įprasminama vertybinės teisinės sąmonės funkcijos pagalba. Tokiu būdu žmoguje susiformuoja psichologinis santykis su jau minėta teisine tikrove, kurį jis automatiškai taiko ir jau prieš tai įgytai patirčiai.

³¹ Блекборн Р. Психология криминального поведения . - Москва: Питер, 2004. С. 33-36.

³² Там же. С. 34.

³³ Vaišvila A. Teisės teorija. - Vilnius:LTU, 2000. P. 174.

³⁴ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija.- Vilnius: Justitia, 2000. P. 167.

Įdomi yra prof. S. Vansevičiaus nuomonė apie teisinės sąmonės vertybinę funkciją, kurią beje pats mokslininkas vadina vertinimo funkcija. Jis patvirtina prieš tai mūsų išreikštą mintį, teigdamas, kad vertinimo funkcija išreiškia asmens emocinį požiūrį į teisinio gyvenimo reiškinius. Ši išraiška vyksta pasitelkus gyvenimišką patirtį ir teisės praktiką. Vertinimo funkcija pasireiškia tuomet, kai asmuo esant konkrečiai situacijai ar ruošdamasis ateičiai įvertina turimų žinių reikšmę, o pats vertinimas vyksta veiklos norų ir tikslų objekto atžvilgiu. Vertinimo turinį S. Vansevičiaus nuomone sudaro tokios vertinamų santykių rūšys:

- vertinami teisės ir įstatymai (jų principai, institutai, normos);
- vertinamas aplinkinių teisinis elgesys ir jų veiklos objektas (nusikaltimai, patys nusikaltėliai);
- vertinama teisės taikymo institucijų veikla (teismo, prokuratūros);
- vertinamas savo paties teisinis elgesys.

Šio vertinimo pasekoje, pasitelkus valią, pas asmenį susidaro intelektinė, emocinė, valinė teisinė orientacija. Orientacija, pasak S. Vansevičiaus „reiškia tendenciją arba asmens nusiteikimą tam tikru būdu suvokti ir vertinti informaciją, procesus, reiškinius ir pasirengimą juos paveikti atsižvelgiant į vertinimą“³⁵. Orientyrai svarbūs tuo, kad jie vaidina lemiamą vaidmenį žmogaus gyvenimo pozicijos ir jos vertinimo orientacijos turinio nustatyme. Veikiant vertinimo funkcijai pas žmogų susidaro teisinė orientacija, kuri parodo asmens ar asmenų grupės teisinius nusistatymus, kurie turi ypatingą reikšmę. Jie teisiškai reikšmingose situacijose kuria asmens ar jų grupės veiklos planą ir nuo šio momento pradeda veikti kita teisinės sąmonės funkcija – reguliacinė (arba reguliavimo) funkcija, kuri ir yra įgyvendinama remiantis minėtais nusistatymais ir orientacijomis. Jos rezultatas yra galutinis – teisėtas arba priešingas teisei elgesys.

Taigi atsiradus teisiniams jausmams, emocijoms, nuotaikoms pradeda veikti reguliacinė teisinės sąmonės funkcija, kuri yra bene svarbiausia iš visų funkcijų, norint suvokti kaip teisinė sąmonė yra susijusi su kriminologijos mokslu. Ši funkcija pasireiškia tuo, kad yra tiesiogiai susijusi su žmogaus elgesiu visuomenėje. Žmogus jau gali vadovautis savo įgyta patirtimi ir žiniomis priimdamas vienokius ar kitokius sprendimus reikalingus jam apsispręsti dėl savo elgesio. Nuo to, kokia yra jo gyvenimiška patirtis ir žinios teisės atžvilgiu, kaip jis suvokia teisinę tikrovę, taip jis ir pasielgia. Gali būti du elgesio variantai: arba jis renkasi teisėto elgesio variantą, arba jis pasielgia priešingai nei numato teisės normos. Pavyzdžiui, įstatyme esant spragai, žmogus rinkdamasis savąjį elgesio variantą ir pasinaudodamas teisinės sąmonės dėka jam žinomais teisiniais principais, nuspręs elgtis teisėtai, o ne priešingai – pažeidžiant teisės

---

³⁵ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija.- Vilnius: Justitia, 2000. P. 167.

principus. Teisinė sąmonė taip pat leidžia nustatyti ribą tarp socialinių ir teisinių normų veikimo ir derinti jų veikimą sferose, kuriose jos susikerta, pavyzdžiui, baudžiamojoje teisėje. Svarbiausia iš to darytina išvada, kad teisinė sąmonė reguliacinės funkcijos dėka yra kaip ideologinis ir socialinis – psichologinis faktorius visoje teisinio reguliavimo sistemoje.

Dar geriau teisinės sąmonės funkcionavimo mechanizmą galime pažinti susipažinę su funkcinė teisinės sąmonės struktūra. A. R. Ratinovas ją pateikia lentelės pavidalu nuroydamas lentelėje pagrindines teisinės sąmonės funkcijas, jų psichinius komponentus, kiekvienos funkcijos funkcionavimo rezultatus, iš to gaunamus empirinius rodiklius bei kiekybines charakteristikas³⁶ (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Funkcinė teisinės sąmonės struktūra

<i>Pagrindinės teisinės sąmonės funkcijos</i>	<i>Psichiniai komponentai</i>	<i>Funkcionavimo rezultatai</i>	<i>Empiriniai rodikliai</i>	<i>Kiekybinės charakteristikos</i>
<i>Pažintinė</i>	<i>intelektinis</i>	<i>teisinis pasiruošimas</i>	<i>teisinės žinios ir išmokimas</i>	<i>informuotumo lygis</i>
<i>Vertinimo</i>	<i>Intelektinis-emocinis</i>	<i>vertinamieji santykiai su teise ir jos taikymo praktika</i>	<i>vertinamoji nuomonė</i>	<i>solidarumo lygis</i>
<i>Reguliacinė</i>	<i>intelektinis-emocinis - valinis</i>	<i>teisiniai nustatymai ir orientacijos</i>	<i>elgesio pozicijos (sprendimai)</i>	<i>pastovumo lygis</i>

1.4.1. Teisinės sąmonės funkcionavimo dinamikos ir nusikalstamumo rodiklių sąsaja

Ne tik nusikalstamumas, bet ir teisinė sąmonė gali būti apibūdinama pagal tokius rodiklius kaip būklė bei lygis.

Teisinei sąmonei kaip kriminologinei kategorijai svarbios tokios jos būklės, kurios tarpusavyje skiriasi pagal intensyvumo lygį, įtakos žmonėms pobūdį (teigiamas arba neigiamas), o taip pat pagal įtakos tęstinumo lygį. Čia svarbu pabrėžti tai, kad teisinė būklė išreiškia tokių požiūrių, koncepcijų, socialinių jausmų derinį, kuriame dominuojantį vaidmenį užima keletas iš tų koncepcijų ar jausmų. Priklausomai nuo to kokie būtent vaizdiniai, nuomonės, vertinimai ir jausmai teisės atžvilgiu dominuoja tam tikru laikotarpiu žmoguje, galima spręsti apie teisinės sąmonės būklės kryptingumo charakterį tuo metu.

³⁶ Ратинов А. Р. Структура правосознание и методы его исследования // Методология и методы социальной психологии. 1981, С. 18.

Esama autorių, kurių nuomone, teisinės sąmonės būklę galima suprasti per visuomenės viešąją nuomonę. Netgi daugiau - viešoji nuomonė apie teisinę sąmonę ir teisingumą, nusikalstamumą ir teisėsaugos institucijų veiklą ir yra labiausiai dinamiška, reaktyvi visuomeninės teisinės sąmonės būklė, kuri susiformuoja kaip atsakymas į aktualius, visuomeniškai svarbius teisinio gyvenimo įvykius ir reiškinius. Konkretus teisinės tikrovės reiškinys, tapęs visuomeninio intereso dalyku, aktualizuoja vienokį ar kitokį teisinės sąmonės turinį, vienokias ar kitokias teises žinias, vertybinius santykius teisės ir jos taikymo atžvilgiu, teisinius nustatymus ir vertybines orientacijas³⁷.

Atsižvelgiant į tai, kaip giliai teisinė sąmonė atspindi žmogaus teisinės veiklos kokybę, yra skiriami trys jos lygiai:

1. *Paprastoji, arba empirinė, sąmonė.* Kartais ji vadinama ir masine teisine sąmone, kadangi susiklosto pas kiekvieną asmenį stichiškai, veikiama konkrečių gyvenimo sąlygų, asmeninės gyvenimo patirties ir teisinio išsilavinimo, kuri kiekvienam pavyko pasiekti.
2. *Profesionalioji teisinė sąmonė.* Dažniausiai ją turi teisininkai, kurie ją įgyja nuolat sistemingai ir mokliškai gilindami savo teises žinias, studijuodami įvairias teises doktrinas, teisės taikymo praktiką. Jų teisinės sąmonės formavimuisi reikšmingas yra ir jų pačių praktinis teisės taikymas, kuris taip pat daro didelę įtaką profesionaliai teisei sąmonei. Veikdami praktiškai ir naudodamiesi savo teisine sąmone asmenys, kurių teisinė sąmonė yra šiame lygyje, naudoja tiek psichologinį, tiek ir ideologinį teisinės sąmonės elementus.
3. *Mokslinė teisinė sąmonė.* Manome, kad tai yra aukščiausiais teisinės sąmonės lygis, kadangi jis yra teisininkų - mokslininkų teisinė sąmonė, kurios susiformavimui įdėta daug pastangų ir laiko įgyjant teises žinias, atlikta daug stebėjimų, vertinimų taikant teisę praktiškai, dalyvaujant ir stebint įvairius socialinius procesus, apibendrinant gautus rezultatus. Apibendrinimai ypatingi tuo, kad jie yra platūs ir gilūs. Dėl visų šių priežasčių mokslinė teisinė sąmonė gali būti tiesioginiu teisėkūros šaltiniu, turi padėti tobulinti esamą teisės praktiką.

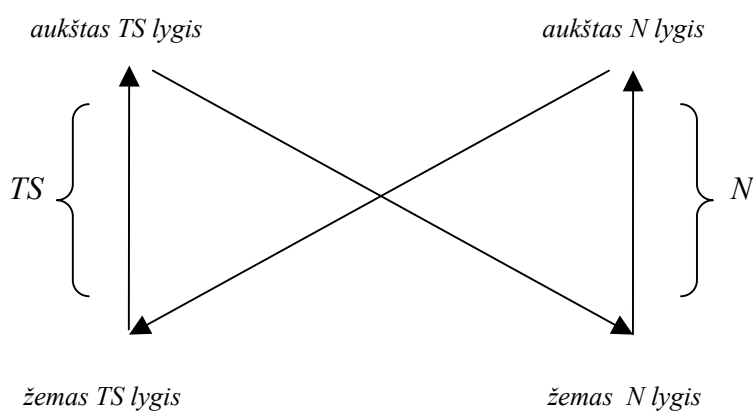
Teisinės sąmonės būklės ir lygmens reikšmė nusikalstamumui paaiškinama visų pirma tuo, kad, kaip minėta, teisinė sąmonė turi be galo svarbų vaidmenį socialiniame visuomenės gyvenime. Vis dėl to, svarbiausia yra tai, kad teisinė sąmonė atlieka svarbų vaidmenį teisiškai reguliuojant žmogaus elgesį. Pažangi ir brandi teisinė sąmonė įtakoja piliečių teisinį aktyvumą ir

---

³⁷ Ефремова Г. Х., Ратинов А. Р. Изучение правосознания и общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов. – Москва: ВНИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1989. С. 89.

yra teisės viršenybės civilizuotoje visuomenėje garantas ir teisinės valstybės pagrindas³⁸. Dar kartą įsitikiname, kad teisinė sąmonė labiausiai įtakoja žmogaus apsisprendimą pasielgti teisėtai arba neteisėtai - pažeidžiant įstatymus, konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje. Taigi nuo jos tiesiogiai priklauso ar bus padarytas dar vienas nusikaltimas, kuris padidins ir bendrą padarytų nusikaltimų skaičių.

Remiantis tuo, kas pasakyta, teigiame, jog teisinė sąmonė dar gali būti skirstoma į žemo lygio ir aukšto lygio teisinę sąmonę. Be abejo, tai yra tik subjektyvi mūsų nuomonė. Apie tai kokio lygio yra teisinė sąmonė, turėtų parodyti nusikalstamumo lygis: esant aukštam teisinės sąmonės lygiui – nusikalstamumo lygis turėtų būti mažas, o esant žemam teisinės sąmonės lygiui, atvirkščiai – nusikalstamumo lygis toje visuomenėje turėtų būti aukštas.

1 pav. Teisinės sąmonės ir nusikalstamumo lygių sąveika

Santrumpos:

TS – teisinė sąmonė, N – nusikalstamumas

Be abejo, teisinės sąmonės lygis negali būti išreikštas jokių skaičių pavidalu, tačiau skaitinis nusikalstamumo rodiklis mums jau leidžia daryti atitinkamas išvadas apie to meto teisinės sąmonės lygį tiriamoje visuomenėje, jos narių grupėje ar atsžvelgiant į vieno asmens padarytų nusikalstamų veikų skaičių.

Teisinės sąmonės ir nusikalstamumo ryšį parodo ir tai, kad siekiant mažinti jo lygį, arba apskritai taikant prevencijos bei kontrolės metodus, turi būti skiriamas didelis dėmesys teisinės sąmonės gerinimui. Tai gali būti pasiekta valstybei teisinio reguliavimo sferoje stengiantis žmones įtikinti, kad teisė yra vertybė. Ji yra būtina norint socialinės tvarkos, paremtos teisingumu, užtikrinto savo teisių ir laisvių įgyvendinimo. Teisė negali būti žmogui primestas valdžios valdymo įrankis, kadangi tuomet ji žmogaus teisinės sąmonės yra tiesiog atmetama, jis

³⁸ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 169.

virsta nusikaltėliu pats to nenorėdamas ar norėdamas, o tai vėl gi mus priartina prie kriminologijos mokslo tiriamų objektų.

1.4.2. Teisinės sąmonės funkcionavimo modelis kriminalizacijos ir dekriminalizacijos procesuose

Pasak A. Vansevičiaus, „teisinė sąmonė, būdama tiesioginis teisės šaltinis, išreiškiama teisės aktuose ir veikia teisėkūrą ir jos rezultatus. Jos padedamas, įstatymų leidėjas teisingai suvokia esamą padėtį ir atitinkamai į ją atsižvelgiama. <...> Vadinasi teisinė sąmonė - tai sudedamoji teisėkūros ar teisės įgyvendinimo dalis ir šiuo atžvilgiu ji yra tam tikra priemonė“³⁹.

Mūsų nuomone, šie mokslininko žodžiai, leidžia teigti, kad teisinė sąmonė yra reikšminga ir kriminalizuojant arba dekriminalizuojant kokias nors veikas. Juk kriminalizacija yra ne kas kita, kaip veiku, kurios yra pavojingos visuomenei, numatymas baudžiamajame įstatyme. Nuo to momento jos yra pripažįstamos nusikalstamomis veikomis, o pažeidus tai numatantį įstatymą yra įvykdomas nusikaltimas, kurio mechanizmas yra viena pagrindinių sąvokų kriminologijos moksle. Dekriminalizacijos procese taip pat negalima išsiversti be teisinės sąmonės funkcijų, o ypač reguliacinės. Dekriminalizacija yra laikomas procesas priešingas kriminalizacijai: atsisakoma tam tikrą problemą spręsti baudžiamosios teisės priemonėmis.

Kaip teisinė sąmonė šiuose procesuose sietina su kriminologijos mokslu? Atsakymo reikia ieškoti baudžiamajoje politikoje. Baudžiamąja politika laikytina sudedamoji valstybės vidaus politikos dalis, kurios paskirtis yra baudžiamųjų įstatymų pagrindu apsaugoti valstybės gyventojus nuo nusikalstamų kėsinių. Baudžiamosios politikos objektu yra nusikalstamumas, kaip socialinis – teisinis reiškinys, kuriam valstybė daro poveikį baudžiamosios teisės priemonėmis. Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės funkcijas ir jų realizavimo galimybes vienas iš baudžiamąją politiką apibūdinančių požymių yra pavojingų veiku kriminalizacija ir dekriminalizacija. Kai kuriuose literatūros šaltiniuose šie procesai nurodomi kaip baudžiamosios politikos elementai⁴⁰. Kai baudžiamosios politikos pastangomis vieną ar kitą teisinę idėją siekiama įtvirtinti baudžiamuosiuose įstatymuose, dažnai susiduriama su įvairiausiais prieštaravimais, interesais, ar kompromisais. Įstatymų leidėjas tokioje situacijoje turi įvertinti visus „už“ ir „prieš“ ir padaryti tokią išvadą, kuri atitiktų visuomenės daugumos materialiuosius ir dvasinius interesus, būtų mokslškai ir praktiškai pagrįsta. Štai kodėl priimant baudžiamąjį

³⁹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 168.

⁴⁰ Kriminologija. / red. J. Bluvšteinas. - Vilnius: „Pradai“, 1994. P. 316.

įstatymą, arba jį panaikinant, būtina ne tik įvertinti dabarties aktualijas, bet ir prognozuoti ateities perspektyvas. Tam pasirelkiami kriminologijos mokslininkų atliekami kriminologiniai tyrimai. Jų atlikimui panaudojama teisinės sąmonės normatyvinė – prognostinė funkcija, išvedama iš pagrindinių teisinės sąmonės funkcijų. Teisinė sąmonė šios funkcijos dėka padeda žmogui nustatyti tam tikrų socialinių procesų būtinybę reguliuoti juos teisiniu būdu (kriminalizuojant), padeda nustatyti būsimų teisinių santykių dalyvių teises ir pareigas, yra reikšminga renkantis reguliavimo būdą ir t.t.

S. Vansevičius minėdamas, kad teisinė sąmonė yra teisėkūros dalis, taip pat nurodė ir tai, jog tiesioginiu teisėkūros šaltiniu yra mokslinė teisinė sąmonė⁴¹. Tai taip pat patvirtina, jog ji yra aukščiausio lygio teisinė sąmonė. Tik šis sąmonės lygis yra grindžiamas plačiais ir giliais teisiniais apibendrinimais, specialiais tyrimais ir socialinės teisinės tikrovės dėsningumu pažinimu. Kiti mokslininkai mano, kad teisėkūroje gali dalyvauti ir žemesnio lygio, t.y. nebūtinai teisininkai mokslininkai, tačiau būtinai teisininkai profesionalai, turintys profesionalią teisinę sąmonę. Netgi skirstomi etapai, kuriuos kvalifikuotai gali įgyvendinti teisininkai profesionalai:

- reiškinių faktinių aplinkybių nustatymas;
- tinkamos normos parinkimas, suformulavimas, ar paieška;
- šios teisinės normos tikslo ir turinio aiškinimas;
- sprendimas priimti ištyrus situaciją įstatymą ar poįstatyminį aktą (jei nustatyta, kad tai reikalinga);
- teisės taikymo akto priėmimas⁴².

Teisinės sąmonės sąvoka kriminologijos moksle svarbi ne vien tuo, kad yra susijusi su nusikalstamo elgesio mechanizmu, ir pasireiškia priešingame teisei elgesyje, bet ir tuo, kad ji, atliekant kriminologinius tyrimus, naudojama teisininkų profesionalų, mokslininkų, todėl baudžiamoji politika yra labai susijusi su kriminologija.

2. KRIMINOGENINĖS ASMENYBĖS TEISINĖ SĄMONĖ

Kriminogeninė asmenybė ypatinga tuo, kad jos savybių, bruožų sistema skiriasi nuo paprasto žmogaus asmenybės. Kiekvienas žmogus bet kada gali tapti kriminogenine asmenybe, kadangi žmogaus gyvenime daug lemia socialiniai pokyčiai, dažniausiai tiesiogiai paliečiantys jo paties požiūrį į socialinę bei teisinę realybę. Šiame skyriuje stengiamasi dar giliau paanalizuoti

---

⁴¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. -Vilnius: Justitia, 2000. P. 168.

⁴² Теория права и государства / под ред. Алексеев С.С.- Москва: Норма-Инфра, 2000. С. 330.

kokią įtaką teisinė sąmonė daro būtent kriminogeninės asmenybės elgesiui ir kaip ji yra susijusi su nusikaltimo priežastimis, motyvacija elgtis neteisėtai.

2.1. Nusikalstamumo priežasčių kompleksas ir kriminogeninės asmenybės teisinė sąmonė. Atspindžio teorija

Kriminologijos moksle siekiant išsiaiškinti nusikalstamumo priežastis visų pirma reikalinga išsiaiškinti vieno nusikaltimo priežastis. O jų negalima nustatyti neištyrus kriminogeninės asmenybės. Daug kam gali atrodyti, kad žmogus nusikaltimą padaro ar nori jį padaryti ir pan., tik dėl to, kad jį tai padaryti pastūmėjo tik išorinės sąlygos. Kaip jau minėjome, tai nėra tiesa. Mes sutinkame su tuo, kad išorinis socialinės aplinkos poveikis kiekvienam asmeniui daro įtaką, tačiau manome, kad kiekvienas į ją reaguoja skirtingai. Ne kiekvienas žmogus patekęs į kriminogeninę situaciją pasielgs neteisėtai, todėl savaime suprantama, kad labai svarbus yra ir vidinių asmens savybių kompleksas. Tam reikalinga suvokti, kad kriminogeniniai veiksniai darydami poveikį kriminogeninei asmenybei, virsta jos mintimis, motyvais, veikia gyvenimo sąlygas, formuoja nusikalstamą elgesį.

Kalbant apie kriminogeninę asmenybę ir nusikaltimo priežastis, turima omenyje ne apie atskirus jausmus, pojūčius, nuotaikas, tačiau asmens savybes, jų visumą. Pasak J. Bluvšteino, „bruožas yra tam tikra žmogus psichinių reiškinių pasireiškimo tendencija“⁴³. O kai žmogus turi tam tikrą bruožą, tai jis turės ir tam tikrą reakciją į vienokias ar kitokias sąlygas. Jis nurodo, kad reikia atkreipti ypatingą dėmesį į tai, jog ne visi asmens bruožai nurodo jo kriminogeniškumą, o tik ypatinga žmogaus bruožų grupė, kuri vadinama formalių žmogaus bruožų grupe. Jie ir sudaro kriminogeninės asmenybės struktūrą, kurią mokslininkas nurodo esant sistema, susidedančia iš tam tikrų formaliųjų bruožų blokų:

- teisinių požymių blokas (padarytų nusikaltimų skaičius, kiekvieno jų asmeninis teisinis įvertinimas, nusikaltimo padarymo laikas ir būdas, vieta, asmeniui taikytos bausmės rūšys ir t.t.);
- demografinių požymių blokas (lytis, amžius, šeimininė padėtis);
- socialinių kultūrinių požymių blokas (išsilavinimas, dvasiniai poreikiai ir t.t.);
- ekonominių požymių blokas (gaunamų lėšų būdai, materialinė padėtis ir t.t.);
- asmenybės ir socialinių institucijų santykio blokas (gali būti partnerystės santykis, išlaikytinio santykis, priešiškus socialinėms institucijoms);

⁴³ Kriminologija./ red. J. Bluvšteinas. - Vilnius: „Pradai“, 1994. P. 63.

- asmenybės požiūrio į socialines bendrijas blokas (priklausymas kokiai nors socialinei grupei, požiūris į tokias grupes ir pan.);
- asmenybės ir socialinių normų santykio blokas (asmens pasirinkimas, kuri norma jam svarbesnė, kai konkuruoja bendrosocialinės ir partikuliarinės normos ir pan.);
- socialinių vaidmenų blokas (pavaldinys, šeimos galva, išlaikytojas ar išlaikytinis, vadovas ir t.t.)⁴⁴.

Šio darbo temai aktualiausias yra pirmasis blokas – teisinių požymių blokas, kadangi jis ir žymi kriminogeninės asmenybės teisinę sąmonę. Nesunkiai pastebimi teisinės sąmonės skirtumai tarp nusikaltusių asmenų ir nenusikaltusių asmenų vertinamųjų santykių su teise sferoje. Kriminogeninės asmenybės teisei sąmonei būdingas neigiamą įtaką darantis asmenybės vertybinės sistemos prieštarumas nusikalstamo elgesio mechanizme. Čia jis daug labiau pasireiškia nei nenusikaltusių asmenų teisei sąmonei. Galvojame, kad tokį santykį su teise dvilypįškumą nulemia krizė, pasireiškianti dėl realios teisinės tikrovės neatitikimo su teisiniais principais ir teisės normomis.

Nusikalstamumo priežastingumo ir kriminogeninės asmenybės teisinės sąmonės santykio tyrinėjimuose didelis dėmesys skirtinas ir psichologijos mokslui. Negalima teigti, kad nusikalstamumą galima laikyti tik psichologiniu reiškiniu ar, kad psichologija gali duoti atsakymus į svarbiausius klausimus, bet negalima ginčyti ir to, kad būtent kriminologinė psichologija paaiškina nusikalstamo elgesio koncepciją, yra neabejotinai susijusi su nusikalstamu elgesiu.

Didelę reikšmę tiriant kriminogeninės asmenybės psichologiją turi kriminalinė psichologija. Šiame moksle yra skiriami kriminogeninę asmenybę charakterizuojantys ypatumai:

1. *Individualios sąmonės defektai*. Jie susidaro kaip nepakankamos socializacijos rezultatas.

Tai pasireiškia teisinės sąmonės defektais :

- a) socialiniu – teisiniu infantilizmu,
- b) socialiniu – teisiniu dezinformatyvumu,
- c) teisiniu nihilizmu,
- d) socialiniu – teisiniu nekultūringumu.

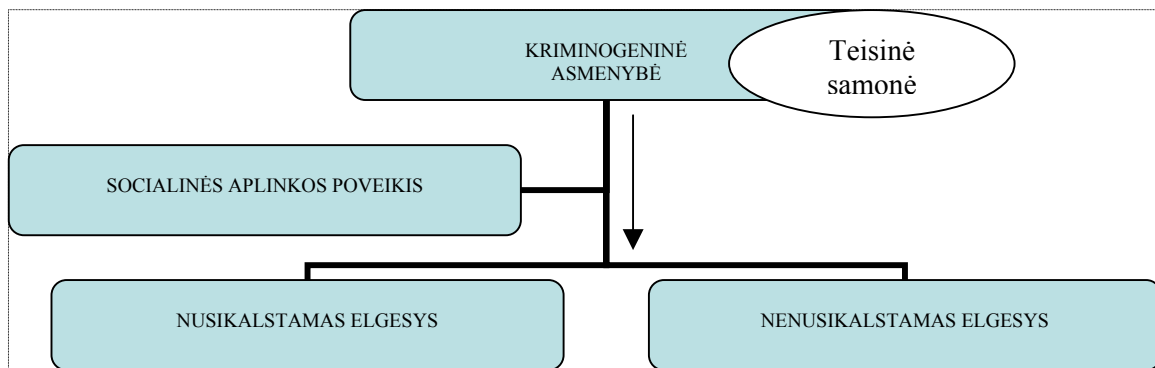
Pagal šį teisinės sąmonės defektų klasifikavimą nusikaltėliai netgi kvalifikuojami į dvi grupes: nusikaltėliai, kurie padarė nusikaltimą nežinodami įstatymų, ir nusikaltėlius, kurie įvykdė nusikaltimą žinodami, jog tai draudžia įstatymai.

2. *Asmenybės poreikių sferos patologija*.

⁴⁴ Kriminologija./ red. J. Bluvšteinas. - Vilnius: „Pradai“, 1994. P. 84-89.

3. *Asmeninių orientacijų defektai.* Šie defektai taip pat susiję su asmens teisine sąmone, kadangi vienas iš tokių orientacijos sutrikimų yra, tai, kad nusikaltėlis daro nusikaltimą, kadangi jis neturi tvirto nusistatymo elgtis teisėtai.
4. *Psichinio išsivystymo defektai.* Jais pasižymi maždaug 50 % nuteistųjų. Šiuos defektus sudaro nerviniai – psichiniai susirgimai, paveldimi susirgimai, psichofiziniai krūviai ir konfliktinės situacijos ir kt.⁴⁵.

Rusų mokslininkas S. N. Abelcevas nurodo, kad nusikaltimu yra laikomas žmogaus veiklos rezultatas. Kiekvienu atveju pats žmogus sprendžia įvykdyti ar ne nusikaltimą. Toks sprendimas egzistuoja asmenybėje kaip vidinis įtikinimas, veikiamas teisinės sąmonės⁴⁶. Žinoma be to, jo apsisprendimą įtakoja ir visuomeniniai santykiai, socialinės aplinkos sąlygos. Kriminogeninė asmenybė savyje tarsi išugdo savyje teisinės sąmonės neigiamą pusę, kuri tam tikrose situacijose pasireiškia nusikalstamos veikos pavidalu.

2 pav. Kriminogeninės asmenybės teisinės sąmonės poveikis jos elgesiui

Kiekvienas nusikaltėlio tipas turi savo turinį ir atspindi asmenybės struktūrą. Atkreiptinas dėmesys, kad žmogaus savybių visumą sudaro tarsi dvi dalys: psichologinė dalis, kuri nustato asmenybės individualumą, ir socialinės patirties dalis, kuri apibrėžia asmenybės socialinius vaidmenis ir socialinio elgesio patirtį vienoje ar kitoje sferoje⁴⁷. Psichologinė dalis išreiškia asmenybės lygius, kurie yra skirstomi į:

1. pirmą lygį – biologiškai sąlygotą lygį;
2. antrą lygį, kuri sudaro visos individualios atskirų psichologinių procesų savybės, kurios yra tapusios asmenybės savybėmis ir individualizuoja tą asmenybę (individuali atminties, emocijų, jausmų, mąstymo, valios raiška);

⁴⁵ Пирожков В. Ф. Криминальная психология. - Москва: «Ось-89», 1999. С. 17-18.

⁴⁶ Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия.- Москва: Закон и право, 2000. С. 9.

⁴⁷ Там же. С. 14.

3. trečią lygį – socialinės patirties lygį, kuriame žmogus įgauna žinių, įpročių, susijusių su elgesiu visuomenėje;
4. ketvirtą lygį – asmenybės kryptingumo lygį, kuris vertinamas iš socialinės – psichologinės analizės pozicijų.

Pagal šį suskirstymą teisinė sąmonė yra kriminogeninės asmenybės savybių psichologinės dalies antrajame lygyje, o trečiajame lygyje esti jos pokyčių formavimosi faktoriai.

Kriminogeninės asmenybės teisinės sąmonės ryšį su jos nusikalstamu elgesiu šiek tiek paaiškina ir teisinės sąmonės atspindžio teorija, pateikiama kai kuriuose literatūros šaltiniuose. Sovietinės Rusijos dialektinėje – materialioje filosofijoje teisinė sąmonė būdavo aiškinama kaip žmogaus sugebėjimas jausmų ir minčių pavidalu idealiai atgaminti realybę, tikrovę ar kitaip tariant, socialinę aplinką. Tai reiškia, kad sąmonė savimi išreiškia objektyvaus pasaulio subjektyvų vaizdą. Šis išreiškimas vyksta sąmonei atspindint objektyvią tikrovę įsivaizdavimų, minčių, išgyvenimų, stebėjimų, idėjų ir kitų dvasinių fenomenų pavidalu, kurie ir sudaro teisinės sąmonės turinį. Šios teorijos esmę sudaro tai, kad subjektas ir objektas yra priešpastatomi vienas prieš kitą ir subjektas pažindamas objektą jį tarsi kopijuoja (gauta „kopija“ sutampa su originalu, tačiau tas sutapimas nėra idealus)⁴⁸. Teisinės sąmonės atžvilgiu taikytina atspindžio teorija yra vienas iš būdų bandant paaiškinti teisinės sąmonės esmę, tačiau jis pasiteisina taikant jį kriminogeninės asmenybės teisinei sąmonei. Šioje teorijoje yra ir ginčytinų elementų. Pavyzdžiui, dauguma mokslininkų ginčijasi dėl teisinės sąmonės „atspindžio teorijos“ objekto. Esama nuomonių, kad socialinė aplinka nėra objektas ir į ją reikia žiūrėti iš subjekto pusės. Ji negali būti realybe, atskirta nuo žmonių įtakos, kadangi žmonės ir kuria tikrąją socialinės aplinkos sudėtį. Realybė yra egzistencinis žmonių veiklos produktas. Šis produktas pačių žmonių – teisės subjektų - dėka keičiasi ir išlieka. Socialinė aplinka yra konstruojama veikiančių subjektų – teisinės sąmonės turėtojų. Dėl šios priežasties vėl gi kyla abejonė, ar pagrįsta „atspindžio teorija“, ar gali žmogus atspindėti kaip naują savo elgesio rezultatą, tai ką jis pats sukūrė.

---

⁴⁸ Поляков А.В. Общая теория права и государства. – Санкт Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. Р. 371.

2.2. Teisinės sąmonės empirinio tyrimo bazė

2.2.1. Tyrimo aktualumas, dalykas ir metodologija

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos pateiktoje 2005 metų statistinėje medžiagoje apie šios institucijos ir kitų jai pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių veiklą, nurodytas įkalintų asmenų pasiskirstymas pagal lytį, kurį sudaro 96 proc. vyrų ir tik 4 proc. moterų⁴⁹. Taipogi atkreipėme dėmesį, kad daugelyje literatūros šaltinių dažniausiai analizuojamas vyrų, o ne moterų nusikalstamumas, jo priežastys, todėl empiriniam teisinės sąmonės tyrimui buvo pasirinktos moterys, padariusios nusikalstamas veikas ir atliekančios už jas laisvės atėmimo bausmę.

Tyrimo temos pavadinimu - „Moterų nusikalstamas elgesys ir jų teisinė sąmonė“ nebuvo siekta apibrėžti tokią mokslinę problemą, į kurią mokslas dar nėra atsakęs. Visuotinai pripažinta, kad teisinę sąmonę turi kiekvienas žmogus ir ji yra tarsi kiekvieno iš mūsų gyvenimo forma. Bet nusikaltėlio teisinė sąmonė yra kitokia nei paprasto žmogaus, ir esant tam tikroms sąlygoms jų teisinės sąmonės specifiškumas nulemia tai, kad žmogus, vadovaudamasis savo interesais, poreikiais, padaro nusikaltimą. „Asmenybės struktūros elementai egzistuoja kartu su kitais komponentais kaip poreikiai, tikslai, interesai, vertybės, ir t.t., o pasireiškia per visą sudėtingą žmogaus sąmonės ir pasąmonės sistemą. Tam tikromis sąlygomis poreikiai ir interesai, taip pat kaip ir kiti asmenybės psichikos elementai, gali virsti asmenybės veiksmų motyvais arba netgi nustatymais ar elgesio orientyru“⁵⁰.

Šis tyrimas taip pat neturi ir jokio praktinio uždavinio, kuris būtų skirtas trūkumams įveikti ar spragai užpildyti. Galima tik pasakyti, kad jo mokslinės problemos ypatumas yra tai, jog šio tyrimo rezultatai gali atsakyti į mus dominančius klausimus apie teisinės sąmonės įtaką kriminogeninės asmenybės nusikalstamo elgesio mechanizmui. Tam pasirinkta moterų nusikaltėlių teisinė sąmonė. Tyrimo problema yra iš dviejų komponentų, kadangi ji pasižymi tuo, jog tiriant moterų nusikaltėlių teisinę sąmonę siekiama parodyti koks yra priežasties ir pasekmės ryšys tarp jų teisinės sąmonės ir nusikalstamo elgesio, t.y. jo priežastingumo, motyvacijos pasiegti neteisėtai ir pan. *Tyrimo tikslas* – nustatyti kokie yra minėtų moterų teisinės sąmonės ypatumai, kuo jie skiriasi nuo nenusikaltėlių teisinės sąmonės. Autorius nesiekė tyrimu apimti pernelyg bendros problemos, pavyzdžiui, atsakyti į klausimą kokios yra moterų nusikalstamumo priežastys, jų elgesio motyvacija.

⁴⁹ <http://www.kalejimudepartamentas.lt/> ; prisijungimo laikas: 2006-09-12.

⁵⁰ Волков Б. С. Мотивы преступлений. - Казань: КУ, 1982. С. 18.

Šio kriminologinio tyrimo temos aktualumą parodo tai, kad ji: 1) yra pakankamai mažai tyrinėta Lietuvos Respublikoje (nors iš tiesų, nepavyko rasti jokių mokslinių publikacijų, kuriose būtų aptarti kriminogeninės asmenybės teisinės sąmonės tyrimo rezultatai); 2) ši tema yra teoriškai, socialiai ir praktiškai reikšminga; 3) ji užima svarbią vietą kriminologijos moksle. Šie teiginiai suformuoja pagrįstą išvadą, kad teisinės sąmonės tyrimo problema aktuali dėl mokslinio reikšmingumo kriminologijoje savo praktiniu svarbumu, nepakankamu moksliniu įdirbiu, savalaikiškumu, socialinio efekto turėjimu.

Šio tyrimo pažinimo proceso nukreipimo kryptis atspindi ir tyrimo *objektą-nusikaltusių moterų teisinę sąmonę*. Tyrimo *dalyką* atspindi tai, jog tyrimas yra nukreiptas į socialinės realybės sritį, kurioje glūdi mūsų analizuojama socialinė problema: *tam tikros visuomenės dalies – nuteistųjų moterų - teisinės sąmonės formavimosi, būklės, lygio, kitų jos ypatumų, įtaka jų nusikalstamumui*, kai tuo tarpu nusikalstamumas suprantamas kaip valstybei ir visuomenei pavojingas istoriškai kintantis save kuriantis sąlyginai savarankiškas socialinis teisinis reiškiny, kuris yra nulemiamas visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinių⁵¹.

Atsižvelgiant į aptartus empirinio tyrimo „Moterų nusikalstamas elgesys ir jų teisinė sąmonė“ bazės elementus: tyrimo aktualumą, problemą, objektą, dalyką, tyrimo uždavinius, jo *hipotezę* būtų tokia: moterų, kurios elgiasi nusikalstamai, teisinė sąmonė yra deformuota, ir tai iš dalies nulemia jų nusikalstamą elgesį, yra jo priežastimi.

2.2.2. Tyrimo respondenčių bendra charakteristika

Šioje tyrimo ataskaitoje pateikiami tik Panevėžio pataisos namuose bausmę atliekančių moterų apklausos rezultatai. Ši įstaiga pasirinkta ne atsitiktinai. Panevėžio pataisos namai - tai specifinė įkalinimo įstaiga, kurioje terminuotas laisvės atėmimo ir arešto bausmes atlieka visos šalies suaugusios moterys ir nepilnametės mergaitės:

- buvusios teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų pareigūnės;
- sergančios aktyvia tuberkuliozės forma;
- motinos, auginančios savo vaikus iki 3 m. amžiaus;
- ŽIV infekuotos;
- narkomanės;
- alkoholikės;

---

⁵¹ Galinaitytė J., Rudzkiš T. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, t. 70 (62), P. 139.

- invalidės;
- užsienietės;
- recidyvistės.

Šios moterys į Panevėžio pataisos namus pateko tik dėl vienos priežasties – nusikalstamo elgesio, už kurį jos buvo nubaustos, todėl jų asmenybės pagrįstai laikytinos kriminogeninėmis.

Savaime suprantama, kad nuteistųjų moterų skaičius Panevėžio pataisos namuose nuolatos kinta, tačiau tyrimo atlikimo metu (nuo 2006-09-22 iki 2006-10-06), jų iš viso buvo 212. Šis skaičius yra generalinė aibė vienetų, kurie dalyvauja tyrime, visuma. Tiriamoji grupė buvo sudaryta tikimybinio paprastosios atsitiktinės atrankos tiriamųjų grupės parinkimo būdu. Į formuojamą grupę buvo įtrauktos visos Panevėžio pataisos namų kalinės, kurios žinomai yra įvykdžiusios nusikalstamas veikas, t.y. bet kuri kalinė, buvusi tuo metu įkalinimo įstaigoje, turėjo vienodas galimybes patekti į imtį (atrankos aibę), nepaisant jokių jos individualių savybių ir skirtumų nuo kitų tiriamos populiacijos atstovių.

Imties tūris $n = 80$, apskaičiuotas pagal formulę⁵²:

$$n = \frac{z^2 * S^2}{(1 + 1/N) * \frac{z^2 * S^2}{N}}$$

Formulės simbolių reikšmės: n - atvejų skaičius atrankinėje grupėje; z - koeficientas, surandamas iš Stjudento pasisikirstymo lentelių, ir kuris pasirenkamas pagal tai kokį patikimumą norime gauti; S - imties kvadratinis nuokrypis; N - visos populiacijos (atvejų skaičius).

Į Panevėžio pataisos namus buvo nunešta 100 anketų, tačiau iš jų 81 grįžo užpildytos ir yra galiojančios. Tyrimo rezultatų statistinė paklaida neviršija 4 proc. esant 95 proc. patikimumui ($p = 0,005$).

Tyrimui atlikti sukurtas instrumentas – anketa, kuri buvo anoniminė. Anketoje esantys klausimai, mūsų nuomone, reikšmingi tiriant nuteistųjų moterų teisinę sąmonę ir jos tiesioginį santykį su nusikalstamu elgesiu. Juos sudarydamas autorius atsižvelgė į tai, kas sudaro teisinės sąmonės apibrėžimą, yra jos elementai ir pan. Teisinės sąmonės empirinis tyrimas reikalavo daugelio priežastinių, vertinamųjų klausimų, į kuriuos buvo pateikti įvairūs atsakymai. To priežastis ta, kad, pasak prof. habil. dr. G. Babachinaitės, „teisinės sąmonės laukas, kaip ir apskritai sąmonės laukas, praktiškai yra beribis. Teisinė realybė (teisė kaip galiojančių normų sistema, teisiniai santykiai ir teisiniai institutai) sudaro teisinės kultūros

⁵² Kardelis K. Moslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Technologija, 1997. P. 317.

sąvoką ir yra teisinės sąmonės lauke.⁵³ Atkreiptinas dėmesys, kad sudarant klausimus anketai, kurios tema yra viena sudėtingiausių kriminologijos moksle, reikėjo turėti omenyje, respondentes, kurioms ruošiama anketa. Iš anksto buvo numatyta, kad anketos bus pateiktos tiriamosioms su žemu išsilavinimo lygiu, todėl klausimai turėjo būti sudaryti kuo paprasčiau ir lengviau. Ši prielaida pasitvirtino atliekant anketinę apklausą. Panevėžio pataisos namuose iš respondenčių buvo jaučiamas nenoras pildyti anketas, susijusias su teisinių aktų, teisinės sistemos apskritai vertinimu. Jautėsi jų neigiamas požiūris šiuo klausimu. Štai kodėl ši labai sudėtinga problema anketoje tirama panaudojus paprastus klausimus, kurių beveik visi yra su kombinuoto pobūdžio atsakymų tipu.

Anketos klausimyną sudaro šie klausimų blokai:

1. respondentę charakterizuojantys požymiai;
2. respondentės teisinės patirties vertinimas;
3. respondentės nuomonė apie Lietuvos Respublikos teisinę sistemą, teisės normų vertinimą;
4. respondentės nuomonė ir patirtis žmogaus teisių pažeidimų klausimais;
5. teisinių žinių įgijimo aplinkybės.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus galima apžvelgti tiriamąsias moteris apibūdinančių pirmąjį bloką iš kurio matyti jų, kaip kriminogeninių asmenybių demografiniai, socialiniai ir ekonomiai požymiai. Tyrimo metu nustatytas toks respondenčių amžiaus pasiskirstymas: 22% respondenčių yra 14-26 metų, 34 % respondenčių 27- 36 metų amžiaus, 15 % respondenčių 37-46 metų amžiaus, 19 % respondenčių 47-56 metų amžiaus, 5 % respondenčių 57-66 metų amžiaus. Didžiausią dalį tarp respondenčių sudaro dvi jauno amžiaus (14-26 ir 27-36 metų) grupės, kurios iš viso sudaro 56 % respondenčių.

Kalbant apie šeimyninę padėtį, gauti tokie atsakymų rezultatai: 33 % respondenčių nurodė, jog yra neištekėjusios (tai logiška atsižvelgiant į jauną nuteistųjų amžių), 25 % nurodė, kad yra ištekėjusios, 21 % nurodė, kad jų santuoka yra nutraukta, 11 % - turėjo draugus, su kuriais gyveno, 10 % yra našlės. Taigi 64 % moterų iki patekimo į įkalinimo įstaigą neturėjo pilnaverčių šeimos santykių, t.y. buvo išsituokusios, našlės, arba netekėjusios. Na, o 19 respondenčių nurodė, jog neturėjo vaikų, likusios 62 respondentės jų turėjo (žr. 2 lentelę).

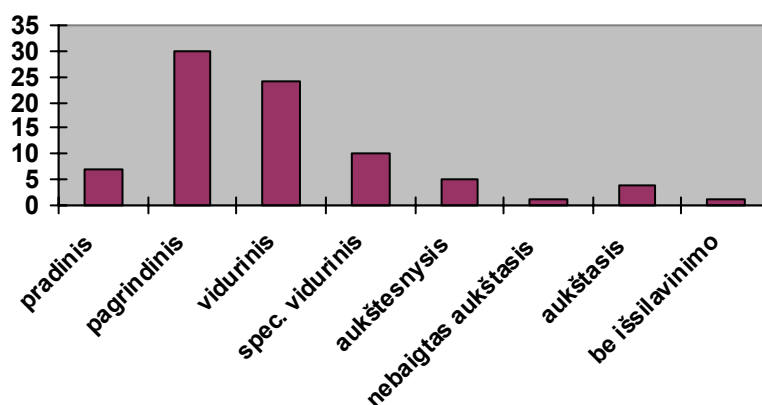
---

⁵³ Babachinaitė G., Novagrockienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 65.

Respondenčių vaikų skaičius

<i>Vaikų skaičius</i>	<i>Respondenčių skaičius</i>
1	21
2	20
3	6
4	6
5	1
6	2
7	1
10	1

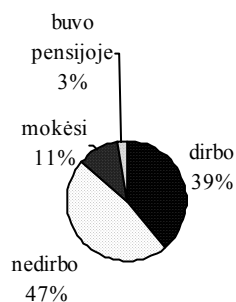
Tiriamųjų išsilavinimo rodikliai, gauti apklausos metu, matyti 3 paveikslėlyje :

3 pav. Respondenčių išsilavinimo rodikliai

Didžiausias skaičius tiriamųjų turi pagrindinį arba vidurinį išsilavinimą (54 respondentės). 4 respondentės nurodė turinčios aukštąjį ir 1 nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, 1 nuteistoji nurodė, kad neturi jokio išsilavinimo. Taigi, respondenčių išsilavinimo lygis yra gana žemas.

Pagal atsakymus apie gyvenamosios vietovės tipą, respondentės susiskirstė taip: 64 jų atsakė, kad iki nusikalstamos veikos padarymo gyveno mieste, o 17 atsakė, kad iki minėto įvykio gyveno kaime. Tai pagrindžia pastaruoju metu nusikalstamumą tiriant pastebimą tendenciją, kad dauguma teisės pažeidėjų gyvena mieste.

Apie turėto užsiėmimo buvimą iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo respondenčių atsakymai išsidėstė taip (žr. 2 pav.):

4 pav. Respondenčių užimtumas iki laisvės atėmimo

Atkreiptinas dėmesys, kad dirbusių moterų skaičius gali būti kiek neatitinkantis tikrovės, kadangi dalis moterų nurodė dirbusios, net jeigu tai buvo tik vienas ar keli darbo santykių pobūdžio neatitinkantys darbai (pvz. kaimo darbai). Manytina, kad tikrovėje dirbusių respondenčių skaičius yra mažesnis. Tik viena tiriamoji nurodė, kad iki patenkant į pataisos namus ji ir mokėsi ir dirbo.

Pagal visus minėtus rezultatus dauguma respondenčių apibūdinamos tokiais požymiais:

- amžius yra 14-36 metai;
- neturi savo pilnavertės šeimos – yra neištekėjusios, išsituokusios, našlės (šį apibūdinimą neįeina tie atvejai, kai moterys nurodė, kad gyvena su draugu), tačiau dauguma jų viešis augina vaikus;
- turi pagrindinį arba vidurinį išsilavinimą;
- gyvena mieste;
- niekur nedirba.

Šie bruožai atitinka kriminologijoje išskiriamas kriminogeninės asmenybės bruožus ir parodo, kad savo demografinė, socialinė, ekonominė padėtimi respondentės skiriasi nuo asmens, kurio asmenybė ne kriminogeninė. Gyvenant tokiomis sąlygomis, kurios nurodytos čia, iš tiesų yra didesnė tikimybė, kad moteris, apibūdinta nurodytais požymiais, gali įvykdyti nusikaltimą greičiau nei moteris, kuri, pvz., turi aukštąjį išsilavinimą, šeimą, darbą, kuris jai suteikia savarankiškas pajamas.

Aptarus bendrąją tiriamųjų charakteristiką, tikslinga pereiti prie respondenčių teisinės sąmonės tyrimo rezultatų.

2.3. Duomenų apie moterų nusikalstamo elgesio motyvacijos ir jų teisinės sąmonės deformuotumo ryšį analizė ir apibendrinimas

Psichologijos moksle motyvas suprantamas kaip paskata veikti, kurią sukelia kažkokie konkretūs subjekto poreikiai. Motyvai taip pat aiškintini kaip raginimo, skatinimo veikti suvokimas, kuris susiformuoja priklausomai nuo to kaip žmogus supranta, analizuoja, ir vertina aplinkybes, kurios jį supa ir kaip giliai vertina tikslus ir uždavinius, kuriuos pats sau pasistato. Šiuo atžvilgiu ir jaučiasi teisinės sąmonės įtaka formuojantis asmens motyvacijai, taip pat ir nusikalstamo elgesio motyvacijai. Juk jau minėjome tai, kad teisinę sąmonę pačiu primityviausiu lygmeniu galime traktuoti kaip individo santykį su teise. Na, o deformuota moters teisinė sąmonė, kaip ir kiekvieno žmogaus, žinoma, gali būti sąlyginai vadinama nusikaltimo priežastimi. Šį teiginį pagrindžia tai, jog nusikaltimo motyvas yra paskata padaryti nusikaltimą, kuri ir yra vidinė tokio veiksmo priežastis, pasireiškianti asmeniniu santykiu su tuo, į ką nukreipta nusikalstama veika⁵⁴. Pažymėtina, kad viena priežasčių, dėl kurių įvyksta nusikaltimas, yra teisinės sąmonės iškreiptumas, kuris pasireiškia aktyvaus asmenybės nusiteikimo prieš teisę tendencijomis ir pan. Motyvas visų pirma atspindi socialinę - psichologinę nusikaltimo prigimtį, kadangi be sąmonės, kaip paskatinančio faktoriaus elgtis neteisėtai, taip pat reikšmingi yra ir poreikiai, interesai, idealai. Aišku jie visi kartu nepasireiškia kiekvienu atveju. Nusikaltimas gali įvykti ir dėl vieno iš jų, pačiam nusikaltėliui apie tai nesusimąstant.

Apibendrinus šias idėjas apie nusikalstamo elgesio motyvaciją, galima tvirtinti, kad potencialus teisės pažeidėjas veikia trijų koordinačių erdvėje: savo asmenybės ribose, savotiškai suvoktoje teisinėje erdvėje, ir savo išraiškos erdvėje (mąstymas kaip reikia elgtis sprendžiant susidariusias problemas ir t.t.). Taigi moterų, kurios jau vieną ar kelis kartus yra pasiėlusios nusikalstamai, teisinės sąmonės tyrimas yra praktiškai naudingas siekiant įrodyti, kad teisinė sąmonė yra kriminologinė sąvoka.

II klausimyno bloko analizė ir apibendrinimas: respondenčių teisinės patirties vertinimas

Tiriant moterų teisinės sąmonės įtaką jų nusikalstamam elgesiui, visų pirma, buvo klausama apie, tai už kokių nusikaltimų padarymą, jos atlieka laisvės atėmimo bausmę. 33 proc. tiriamųjų ją atlieka už žmogžudystę, 21 proc. už vagystę, 17 proc. už plėšimą, 12 proc. už

---

⁵⁴ Севастьянова И. В., Кунц Е.В. Особенности мотивации преступного поведения женщин. // http://www.lib.csu.ru/vch/9/2004_01/025.pdf. ; prisijungimo laikas: 2006-04-11.

nusikaltimus, susijusius su narkotikais, 11 proc. už kitus nusikaltimus (kūno sužalojimas, apgaulingas apskaitos tvarkymas, kontrabanda), 4 proc. už chuliganizmą, 0 proc. už turto prievartavimą. Daugiausiai respondenčių kalbėjo už žmogžudystę. Manome, kad tai paaiškinama tuo, jog dauguma jų padaromos konfliktinių situacijų metu, iš kurių tarsi nėra išeities, ir kurios verčia moteris nusikalsti. Nužudymai daugiausiai padaromi buityje. Tai yra tam tikra reakcija į nepakeliamas gyvenimo sąlygas: priespaudą, žiaurumą, pažeminimą šeimoje, sunkią finansinę ir socialinę padėtį. Nusikaltimų aukomis tampa nuolat girtaujantis ar kitaip kenkęs tiriamajai tėvas, vyras, sūnus. Daugeliu atveju prieš žmogžudystę moteris bando kreiptis pagalbos į policiją, tačiau dėl įstatymo spragų policija moteriai realios pagalbos suteikti negali ir dažniausiai padeda tik tuo momentu, kai yra kviečiama. Tokiu atveju, neabejotina, jog moteris yra nusivylusi policija kaip teisėsaugos institucija. Ji jausdamasi nesaugi, ginasi nuo žymiai stipresnio už save pačiu žiauriausiu būdu.

Respondentėms nurodžius kiek kartų jos apskritai buvo teistos, gauti tokie duomenys: 42 proc. yra teistos vieną kartą, 22 proc. du kartus, 16 proc. tris kartus, 5 proc. keturis kartus, 6 proc. penkis kartus. 9 proc. tiriamųjų nurodė, jog buvo teistos daugiau nei penkis kartus: 2 nurodė, jog buvo teistos 11 kartų, taip pat 2 nurodė, jog buvo teistos 7 kartus, ir po vieną nurodė, jog jos buvo pripažintos kaltomis už nusikaltimo padarymą 6, 7, ir 9 kartus. Esant didžiausiam skaičiui jaunų moterų pagal amžių, logiška, jog daugelis atliekančių bausmę tiriamųjų yra teistos tik vieną kartą.

Bausmės paskirtis yra sudėtingas, daugialypis klausimas, todėl tiriamosioms į šį klausimą pateikta nemažai atsakymų, iš kurių dauguma respondenčių – 32 proc. pasirinko teiginį, sakantį, kad skiriant bausmes nusikaltusiems asmenims įsivaizduojama, jog yra apsaugoma nuo tų, kurie pažeidinėja įstatymus. Taigi dauguma tiriamųjų mano, kad *bausmė neapsaugo visuomenės nuo pažeidėjų ir tai tėra tik visuomenės vaizduotės vaisius*. 31 proc. apklaustųjų negalėjo nurodyti kokia yra bausmės paskirtis. Tai leidžia teigti, kad šios respondentės labiau yra linkusios galvoti, jog bausmių atlikimas yra beprasmiškas, neduoda jokių rezultatų (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Bausmės paskirties įstatymų pažeidėjams vertinimas

<i>Bausmės paskirties įstatymų pažeidėjams vertinimas</i>	<i>Atsakymų skaičius</i>	<i>Atsak. sk. proc. išsraiška</i>
<i>1. Baudžiant žmones parodoma, jog gerbiami įstatymai.</i>	9	12
<i>2. Bausmės perauklėja įstatymų pažeidėjus.</i>	11	14
<i>3. Įsivaizduojama, kad skiriant bausmes</i>	27	32

<i>apsisaugoma, nuo tų kurie pažeidinėja įstatymus.</i>		
4. Bausmės įspėja tuos žmones, kurie dar nėra padarę nusikaltimų.	5	6
5. Kita.	4	5
6. Sunku pasakyti.	25	31

Tiriamųjų nuomonę apie bausmės beprasmiškumą patvirtina ir tai, kad dauguma atsakinėjusiųjų į klausimus (37 proc.) mano, kad laisvės atėmimo bausmės atlikimas neturi jokio ryšio su žmogaus nusikalstama veika palikus laisvės atėmimo vietą. Jos pritaria teiginiui, kad šie du reiškiniai niekaip neįtakoja vienas kito, kadangi nuo to nepriklauso ar žmogus nusikals, ar ne. Bet beveik tokia pati dalis - 35 proc. - nuteistųjų vis dėlto sutinka su tuo, kad dažniau nusikalsta tie asmenys, kurie jau vieną kartą kalėjo (žr. 4 lentelę). Turint omenyje, kad 58 proc. tiriamųjų yra nusikaltusios daugiau negu vieną kartą, tokia nuomonė atrodo atitinkanti tikrovę.

4 lentelė

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo įtaka asmens nusikalstamumui ateityje

<i>Laisvės atėmimo bausmės atlikimo įtaka asmens nusikalstamumui ateityje</i>	<i>Atsakymų skaičius</i>	<i>Atsak. sk. proc. išsraiška</i>
1. Dažniau nusikalsta tie, kurie kalėjo.	28	35
2. Dažniau nusikalsta tie, kurie nekalėjo.	8	10
3. Nuo to nepriklauso ar žmogus nusikals ar ne.	30	37
4. Kita.	1	1
5. Sunku pasakyti.	14	17

Klausiant tiriamųjų nuomonės apie priimtina bausmės už vagystę dydį, nustatytos tokios tendencijos: daugiausiai moterų - 48 proc. - nurodė, jog geriausia bausmė už vagystę būtų atlyginimas turtinės žalos, ne didesnės už pavogto turto vertę; 17 proc. tiriamųjų sutiko su atlyginimu žalos, kuri būtų didesnė nei pavogto turto vertė; 10 proc. sutiko su laisvės atėmimo bausme, numatyta 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau LR BK) 178 straipsnyje⁵⁵ ir nei viena nenurodė sutinkanti, kad už vagystę būtų kalima daugiau nei šiuo metu numato šis baudžiamasis įstatymas; 6 proc. moterų sutiko su rankų nukirtimo bausme, taikyta net XVIII a. pr. Kr. galiojusiame karaliaus Hamurapio teisyne Mesopotamijoje (žr. 5 lentelę).

⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

Nuomonė apie priimtina bausmę už turto vagystę

<i>Nuomonė apie priimtina bausmę už turto vagystę</i>	<i>Atsakymų skaičius</i>	<i>Atsak. sk. proc. išsraiška</i>
1. Turtinės žalos lygios pavogto turto verte atlyginimasi.	38	48
2. Turtinės žalos, didesnės nei pavogto turto vertė, atlyginimas.	14	17
3. Laisvės atėmimas nuo 1 iki 7 metų (atsižvelgiant į LR BK 178 str. nustatytas aplinkybes).	8	10
4. Laisvės atėmimas daugiau nei 7 metams.	0	0
5. Nukirstos rankos.	5	6
6. Kita	6	7
7. Sunku pasakyti.	10	12

Atsakant, kokia bausmė respondentėms yra priimtinausia už tyčinį nužudymą, 41 proc. respondenčių išsirinko laisvės atėmimą nuo 5 iki 20 metų, kaip ir numatyta LR BK 129 straipsnyje, be abejo, atsižvelgiant į kiekvienos žmogžudystės padarymo aplinkybes ir kitas aplinkybes, numatytas nurodytame straipsnyje. Ši bausmė tarp pateiktųjų buvo pati švelniausia, tačiau kai kurioms respondentėms tinkamiausiomis bausmėmis už nužudymą pasirodė laisvės atėmimas iki gyvos galvos ir mirties bausmė – abu variantus pasirinko po 9 proc. apklaustųjų. 18 proc. respondenčių nurodė savarankiškus atsakymus, kuriuose nebuvo pasisakyta apie bausmės dydį, tik visur pabrėžta, kad skiriant bausmę reikalinga atsižvelgti į nusikaltimo padarymo aplinkybes ir individualizuoti bausmę kiekvienai nuteistajai atskirai. *Vis dėlto 20 proc. moterų negalėjo pasakyti, kokia bausmė už tyčinį nužudymą būtų tinkamiausia* (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

Nuomonė apie priimtina bausmę už tyčinį nužudymą

<i>Nuomonė apie priimtina bausmę už tyčinį nužudymą</i>	<i>Atsakymų skaičius</i>	<i>Atsak. sk. proc. išsraiška</i>
1. Laisvės atėmimas nuo 5 iki 20 metų.	33	41
2. Laisvės atėmimas daugiau nei 20 metų.	2	3
3. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos.	7	9
4. Mirties bausmė.	7	9
5. Kita.	14	18
6. Sunku pasakyti.	16	20

Vertinant tiriamųjų kriminalinę patirtį, joms buvo užduoti klausimai, susiję su kiekvienos iš jų padarytu nusikaltimu, už, kurio padarymą, respondentės yra netekusios laisvės.

Buvo teiraujamsi, kokie, jų manymu, būtų pokyčiai atsiradę po bausmės, už jų padarytą nusikalstamą veiką, sugriežtinimo arba sušvelninimo. Daugiausiai tiriamųjų – 58 proc. pasirinko atsakymą, kad tokių nusikaltimų skaičius nepasikeistų. *Taigi, dauguma nusikaltėlių nemato ryšio tarp pasiryžimo padaryti nusikaltimą ir bausmės už jį.* Visiškai tikėtina, jog nuteistosios atsakė vertindamos savo pačių elgesį tokiu atveju, todėl darytina išvada, kad nusikaltėlio apsisprendimui padaryti nusikaltimą arba ne, bausmės dydis retai turi įtaką. Atkreiptinas dėmesys, kad uždavus klausimą apie respondenčių padaryto nusikaltimo bausmės sušvelninimą, 17 proc. respondenčių parašė savarankiškus atsakymus, tarp kurių vyrauja nuomonė, kad įdarbinus žmones, neturinčius darbo, nusikaltimai apskritai nebebūtų daromi (žr. 7 lentelę).

7 lentelė

Respondenčių nuomonė apie pokyčius po bausmės, už jų padarytą nusikaltimą sugriežtinimo ar sušvelninimo

	<i>Ats. sk. proc. išraiška, jei bausmė būtų sugriežtinta</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška, jei bausmė būtų sušvelninta</i>
<i>1. Nusikaltimų skaičius sumažėtų.</i>	12	16
<i>2. Nusikaltimų skaičius nepasikeistų.</i>	58	58
<i>3. Nusikaltimų skaičius padidėtų.</i>	6	7
<i>4. Kita</i>	1	17
<i>5. Sunku pasakyti.</i>	23	2

III klausimyno bloko analizė ir apibendrinimas: respondenčių nuomonė apie Lietuvos Respublikos teisinę sistemą, teisės normų vertinimą.

Trečiajame klausimyno bloke pateikiama tiriamųjų nuomonė, vertinimai teisės normų, visos teisinės sistemos atžvilgiu mūsų valstybėje. Mūsų nuomone, viena iš sričių, aiškiausiai atspindinčių respondenčių teisinę sąmonę, yra jų nuomonė apie teisės vietą visuomenėje. Net 47 proc. respondenčių nurodė, kad jos mano, jog įstatymai yra tam tikras idealas, kurio reikia siekti, tačiau *realiame gyvenime jų laikytis neįmanoma.* Beje, į šį klausimą atsakė tik 74 tiriamosios. Be minėtos daugumos, 26 proc. atsakiusių vis dėl to mano, kad teisė yra būtina ir ja įmanoma vadovautis sprendžiant tarpusavio problemas. Mažiausiai tiriamųjų – 11 proc. – mano, kad įstatymai kuriami laikantis visuomenėje esančių normų, ir jie yra tinkami visuomenei, todėl ji jų taip pat laikosi (žr. 8 lentelę). Šios pasirinktų teiginių proporcijos, įrodo, kad *daugumos tiriamųjų teisinė sąmonė yra deformuota ir linkusi į teisinį nihilizmą.* Teisinis nihilizmas pasireiškia teisės

ir teisėtumo nepaisymu, įstatymų reguliuojamo vaidmens neįvertinimu⁵⁶, kas yra ypač priimtina kriminogeninei asmenybei.

8 lentelė

Priimtinausias teiginys apie teisės vietą visuomenėje

<i>Priimtinausias teiginys apie teisės vietą visuomenėje</i>	<i>Atsakymų skaičius</i>	<i>Atsak. sk. proc. išsraiška</i>
<i>1. Žmonės spęsdami problemas turėtų naudotis valstybės pagalba (įstatymais, teismais ir kt.).</i>	19	26
<i>2. Žmonės spęsdami savo problemas turėtų spręsti jas tarpusavyje vadovaudamiesi savo nuomone ar visuomenės tradicijomis.</i>	12	16
<i>3. Įstatymai yra tam tikras idealas, kurio reikia siekti, tačiau realiaame gyvenime jų laikytis neįmanoma.</i>	35	47
<i>4. Įstatymai kuriami laikantis visuomenėje esančių normų, todėl jie yra tinkami visuomenei ir ji jų laikosi.</i>	8	11

Vertinant valstybės valdymo formą, 5 proc. respondenčių atsakė, kad joms labiausiai patiktų, jeigu valstybę valdytų monarchas su neribota valdžia; 17 proc. atsakė, kad rinktųsi valstybę, valdomą prezidento su neribota valdžia; 1 proc. rinkosi valstybę su monarchu, kurio valdžią riboja konstitucija ir parlamentas; 45 proc. rinkosi valstybę, valdomą prezidento su konstitucijos ir parlamento ribojama valdžia; 6 proc. rinkosi valstybę, valdomą tik parlamento; 2 proc. rinkosi savo siūlomus valdymo variantus; 24 proc. negalėjo pasakyti, kokios valstybės valdymo formos jos norėtų. Didžiausiais skaičius nuteistųjų pasirinko tą valstybės valdymo formą, kurią nustato 1992 m. LR Konstitucija, tačiau nemaža dalis (24 proc.) negalėjo apskritai nurodyti, kokioje valstybėje norėtų gyventi. Tokie duomenys leidžia teigti, kad nuteistosios pasižymi pilietinio švietimo stoka, žinių apie valstybės valdymą stygiumi.

Ši klausimų bloką sudaro ir klausimų grupė apie įstatymų laikymąsi ir jų pažeidinėjimą. Atlikus apklausą, tiriamosios teigė, kad į šią klausimų grupę joms buvo sudėtingiausia atsakyti. Galbūt todėl, kad jos pačios yra tiesiogiai susijusios tiek su įstatymų laikymąsi, tiek su jų pažeidimu, ir dažniausiai laiko save kitoje pusėje vadinamosios „barikados“, jaučiasi atskirtos nuo likusios visuomenės. Atsakydamos į klausimą, kada reikia laikytis įstatymų, 33 proc. respondenčių teigė, kad įstatymų reikia laikytis tik tada, kai pats žmogus mano, jog įstatymas (turima omenyje visus teisės aktus) yra teisingas. 22 proc. respondenčių teigė, kad įstatymo reikia laikytis esant bet kuriai iš nurodytų sąlygų. Tačiau abejotina, ar šis atsakymas kai kurių respondenčių pasirinktas ne vien todėl, kad jis atrodo

⁵⁶ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 172.

teisingiausias. 17 proc. nuteistųjų moterų negalėjo pasakyti, kada, jų manymu, reikia laikytis įstatymų (žr. 9 lentelę).

9 lentelė

Respondenčių nuomonė, kada reikia laikytis įstatymų

Atvejai, kada reikia laikytis įstatymų.	Atsakymų skaičius	Atsak. sk. proc. išsraiška
1. Kai juos palaiko visuomenė.	8	11
2. Kai šeima, draugų ratas mano, kad reikia laikytis įstatymų	7	10
3. Kai įstatymas paties žmogaus manymu yra teisingas.	24	33
4. Kai už įstatymo nesilaikymą gali būti nubaustas.	2	3
5. Esant bet kuriai iš minėtų sąlygų.	16	22
6. Kita	3	4
7. Sunku pasakyti	12	17

18, 19, 20, 21 klausimai buvo užduoti ne tik su tikslu sužinoti apie nuteistųjų moterų teisinę sąmonę, bet kartu buvo siekiama palyginti jų nuomonę tais pačiais klausimais su valdžių elito (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios, teisminės valdžios) nuomone. Tuo siekta įsitikinti kokie yra esminiai skirtumai tarp nuteistojo teisinės sąmonės ir valdžios atstovų teisinės sąmonės, kuriais klausimais skirtumai yra ypatingai ryškūs. Nuteistųjų nuomonės rezultatai, gauti atlikus šį tyrimą, lyginami su valdžių elito teisinės sąmonės tyrimo rezultatais, kuriuos pristatė Aušra Rauličkytė moksliniame leidinyje „Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai“⁵⁷. Žinoma atkreiptinas dėmesys į tai, kad šio tyrimo rezultatai gauti 1998 m., tačiau jau prieš tai pažymėta, kad teisinės sąmonės tyrimų Lietuvoje yra atlikta labai nedaug, kaip ir pati tema mažai atskleista ir išnagrinėta lietuvių mokslinėje literatūroje. Svarbu pažymėti, jog atlikus valdžių elito atstovų teisinės sąmonės tyrimą nustatyta, kad 50,5 proc. respondentų turėjo teisinį išsilavinimą, o 49,5 proc. buvo be teisinio išsilavinimo.

18-tu klausimu nuteistosios buvo klausiamos, apie įstatymų, kurie žmogui dėl vienokios ar kitokios priežasties nepatinka, laikymąsi. 48 proc. nuteistųjų atsakė, kad tokių įstatymų yra laikomasi, kadangi bijoma būti nubaustu. Tuo tarpu tarp valdžios elito atstovų šį atsakymo variantą pasirinko 60, 8 proc. tiriamųjų. Manančių, kad įstatymų laikomasi todėl, kad tai užtikrina socialinę tvarką visuomenėje, bei, kad tai atitinka asmens asmeninį teisingumo supratimą buvo po 8 proc. tarp nuteistųjų moterų. O tarp valdžios elito atstovų pirmąjį variantą pasirinko 40,4 proc. atsakiusiųjų, o antrąjį 23,2 proc. Mažiausią dėmesį valdžių elito atstovai

⁵⁷ Babachinaitė G., Novagrockienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai. - Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 41-63.

skyrė tam, kad piliečiai laikosi įstatymų, nes bijo būti pasmerkti visuomenės (20 proc.)⁵⁸. Tarp nuteistųjų moterų ši teiginį pasirinko 7 proc. respondenčių. Jos mažiausiai reikšmės įstatymų laikymosi priežasčių atžvilgiu suteikė moralinėms nuostatomis (1 proc. respondenčių), o 13 proc. jų apskritai buvo sunku atsakyti į šį klausimą (žr. 10 lentelę).

10 lentelė

Respondenčių nuomonė apie žmogui nepatinkančių įstatymų laikymąsi

Kodėl laikomasi įstatymų, kurie nepatinka?	Respondenčių ats. sk.	Ats. sk. proc. išraiška
1. Įstatymus pažeidinėti nepriimtina.	11	14
2. Bijo būti nubausti.	36	48
3. Bijo, kad pasmerks visuomenė.	5	7
4. Neleidžia moralinės nuostatos.	1	1
5. Mano, kad įstatymų laikymasis užtikrins socialinę tvarką visuomenėje.	6	8
6. Įstatymai atitinka asmeninį teisingumo supratimą.	6	8
7. Kita.	1	1
8. Sunku pasakyti.	10	13

Išnagrinėjus įstatymų pažeidimų priežastis nustatytas didelis skirtumas tarp abiejų respondentų grupių dėl nuomonės ar visuomenė toleruoja pažeidėją, ar ne: 56,6 proc. valdžių elito atsakė, kad jų nuomone įstatymai yra pažeidžiami labiausiai dėl to, kad visuomenė toleruoja pažeidėją⁵⁹. Tik 2 proc. moterų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę ir dalyvavusių tyrime mano, kad visuomenė nesmerkia pažeidėjo ir jį toleruoja. Tai leidžia daryti prielaidą, kad jos savo patirtimi nejaučia tolerancijos iš visuomenės ir įstatymus pažeidinėja ne dėl to, kad jas toleruoja visuomenė. Daugiausiai respondenčių – 26 proc. – mano, kad įstatymai yra neprofesionaliai paruošti, todėl jie ir pažeidinėjami. Beveik tiek pat – 25 proc. tiriamųjų buvo sunku pasakyti, kas yra svarbiausia įstatymų pažeidimo priežastimi. Valdžios elito ir kalinčių moterų nuomonė sutapo tik vienu iš atsakymų variantų: tarp abiejų respondentų grupių trečia pagal populiarumą įstatymų pažeidimų priežastis yra blogas teisėsaugos institucijų darbas. Valdžios elito, dalyvavusio tyrime, šių atsakymų vidurkis buvo 51,3 proc., o nuteistųjų moterų 15 proc. Toks atsakymų pasiskirstymas tarp respondenčių įrodo jų neigiamą požiūrį į teisę: jos mano, kad įstatymai yra neprofesionaliai paruošti, kad blogai dirba teisėsaugos institucijos, kad įstatymai prieštarauja visuomenei priimtinioms ir greitai su laiku besikeičiančioms socialinėms normoms ir vertina teisės normas tik neigiamai (žr. 11 lentelę).

⁵⁸ Babachinaitė G., Novagročkienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai. - Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 53.

⁵⁹ Ten pat. P. 54.

Respondenčių nuomonė apie įstatymų pažeidimų atvejus

<i>Kodėl kai kurie žmonės pažeidžia įstatymus?</i>	<i>Vadžių elito atstovų atsakymų vidurkis proc.</i>	<i>Nuteistųjų moterų sts. sk. proc. išraiška</i>
1. Visuomenė toleruoja pažeidėją.	56,6	2
2. Įstatymai yra neprofesionaliai paruošti.	52,4	26
3. Blogai dirba teisėsaugos institucijos.	51,3	15
4. Neigiamai vertina teisės normas.	40,6	9
5. Įstatymuose numatytos per švelnios bausmės.	20,0	2
6. Įstatymuose numatytos per griežtos bausmės.	2,1	9
7. Įstatymais prieštarauja socialinėms normoms.	17,4	11
8. Kita.	-*	1
9. Sunku pasakyti.	-*	25

* šie atsakymų variantai valdžių elito atstovams nepateikti.

Kalbant apie respondenčių nuomonę dabartinės Lietuvos teisės tikslų atžvilgiu, vėlgi matomas akivaizdus skirtumas tarp valdžios elito ir nuteistųjų atstovų. Valdžios elitas mano, kad Lietuvos teisės tikslai yra apsaugoti Lietuvos gyventojų teises ir laisves (32,5 proc.)⁶⁰, o nuteistųjų dauguma mano, kad jos tikslas yra užtikrinti tam tikros grupės interesų apsaugą (32 proc.). Tik 17 proc. respondenčių palaikė teiginį, kad teisės tikslas yra apsaugoti Lietuvos gyventojų teises ir laisves. Nemažai nuteistųjų – 20 proc. nurodė, kad joms apskritai sunku nurodyti Lietuvos teisės tikslus (žr. 12 lentelę).

12 lentelė

Respondenčių nuomonė apie svarbiausius teisės tikslus

<i>Dabartinės Lietuvos teisės tikslai</i>	<i>Vadžių elito atstovų atsakymų vidurkis proc.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Apsaugoti Lietuvos gyventojų teises ir laisves.	32,5	17
2. Palaikyti socialinę tvarką visuomenėje.	29	21
3. Užtikrinti valstybės interesų apsaugą.	20,4	9
4. Užtikrinti tam tikros grupės interesų apsaugą.	14,8	32
5. Kita	-*	1
6. Sunku pasakyti	-*	20

* šie atsakymų variantai valdžių elito atstovams nepateikti.

⁶⁰ Babachinaitė G., Novagrockienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai . - Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 49.

Valdžių elito atstovams svarbiausi atrodo šie teisės principai: teisėtumo, lygybės prieš įstatymą, teisingumo, atsakomybės esant kaltei, kaltinamojo gynybos užtikrinimo⁶¹. Tuo tarpu šio tyrimo respondentėms principai pagal svarbumą išdėstyti tokia tvarka: teisingumo (40 proc.), kaltinamojo gynybos užtikrinimo (23 proc.), lygybės prieš įstatymą (19 proc.), atsakomybės esant kaltei ir teisėtumo (abu po 7 proc.) (žr. 13 lentelę). Palyginus nurodytus duomenis vėl matomas skirtumas tarp prioritetų išsidėstymo teisės principų atžvilgiu: valdžios elitui svarbiausias principas – teisėtumas, nuteistosioms moterims yra vos ne mažiausiai svarbus. Jų nuomone, kur kas svarbesnis yra *teisingumo principas*, ką, beje, jos pabrėždavo savo asmeniniuose atsakymuose į kai kuriuos kitus klausimus. Tai rodo, kad teisinėje aplinkoje, kuri jas supa, jos jaučia teisingumo vykdymo stygių. Be abejo, tai vėlgi neigiamai veikia jų teisinę sąmonę, ją deformuoja.

13 lentelė

Respondentėms svarbiausi teisės principai

<i>Svarbiausias teisės principas</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Teisėtumo.	7
2. Lygybės prieš įstatymą.	19
3. Teisingumo.	40
4. Atsakomybės esant kaltei.	7
5. Kaltinamojo gynybos užtikrinimo.	23
6. Teisių ir pareigų lygybės.	4
7. Kita.	0

Respondentėms buvo užduoti ir klausimai apie Lietuvos Respublikoje galiojančių įstatymų žinojimo naudingumą, apie mirties bausmės netaikymą ir nusikalstamumo augimo ryšį bei teisėsaugos institucijų darbo įvertinimą.

37 proc. respondenčių atsakė, kad įstatymus reikalinga žinoti tik tam, kad nepadarytum teisės pažeidimo, 27 proc. nurodė, kad tai yra visiškai nenaudinga, nes jų Lietuvoje niekas nesilaiko. 26 proc. – nors ir nežymiai besiskirianti nuo daugumos, tačiau mažuma respondenčių, mano, kad įstatymus naudinga žinoti sprendžiant įvairius ginčus, tai yra siekiant apsaugoti savo teises ir turtą (žr. 14 lentelę).

⁶¹ Babachinaitė G., Novagrockienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai. - Vilnius: Eugrimas, 1998. P.45.

Respondenčių nuomonė apie įstatymų žinojimo naudą

<i>Įstatymų žinojimo nauda.</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
<i>1. Naudinga sprendžiant įvairius ginčus.</i>	21	26
<i>2. Naudinga tam, kad nepadaryti teisės pažeidimo.</i>	30	37
<i>3. Nenaudinga, nes Lietuvoje jų niekas nesilaiko.</i>	22	27
<i>4. Kita.</i>	4	5
<i>5. Sunku pasakyti.</i>	4	5

Po to, kai Lietuvos Respublikoje 1998 m. gruodžio 9 d. buvo panaikinta mirties bausmė, nusikalstamumas Lietuvoje įgavo augimo tendenciją. Tačiau, sprendžiant pagal atsakymų apie mirties bausmės panaikinimą ir nusikalstamumo augimą pasiskirstymą, dauguma nuteistųjų – 45 proc., nemano, kad mirties bausmės atšaukimas yra kaip nors susijęs su nusikalstamumo skaičiaus didėjimu. 35 proc. nežino ar mirties bausmės panaikinimas įtakojo minėtą nusikalstamumo dinamikos raidą, ar ne, ir 23 proc. mano, kad prisidėjo (žr. 15 lentelę). Turbūt daugelis profesionalų teisininkų, sutiktų su tuo, kad pagal šiuos rodmenis nuteistųjų teisinė sąmonė yra gana aukšto lygio. Kita vertus, po šiuo atsakymu gali būti paslėptas kalinių siekimas išvengti mirties bausmės grąžinimo į bausmių sąrašą, nustatytą Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Juk didelė dalis nuteistųjų moterų atlieka laisvės atėmimo bausmę būtent už žmogžudystę.

Mirties bausmės panaikinimo Lietuvos Respublikoje įtaka nusikalstamumo augimui

<i>Mirties bausmės panaikinimas prisidėjimo prie nusikalstamumo augimo vertinimas</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
<i>1. Mirties bausmės panaikinimas prie to prisidėjo.</i>	19	23
<i>2. Mirties bausmės panaikinimas prie to neprisidėjo.</i>	36	45
<i>3. Kita.</i>	1	1
<i>4. Sunku pasakyti.</i>	25	35

Ypač didelis skaičius tiriamųjų blogai įvertino teisėsaugos, su kuriomis, be abejo, jos visos yra tiesiogiai susidūrę, darbą: 58 proc. atsakė, kad minėtų institucijų darbą vertina blogai, 26 proc. pasirinko vidutinį jų darbo įvertinimą, ir tik 1 proc. jų darbą įvertino gerai. Šie rodikliai parodo nuteistųjų neigiamo požiūrio vyravimą dėl institucijų, saugančių teisės normų galiojimą, taikymą ir pan., atliekamų funkcijų kokybės.

Respondenčių nuomonė apie teisėsaugos institucijų darbą

<i>Teisėsaugos institucijų darbo vertinimas.</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
<i>1. Gerai.</i>	<i>1</i>	<i>1</i>
<i>2. Vidutiniškai.</i>	<i>21</i>	<i>26</i>
<i>3. Blogai.</i>	<i>46</i>	<i>58</i>
<i>4. Kita.</i>	<i>1</i>	<i>1</i>
<i>5. Sunku pasakyti.</i>	<i>11</i>	<i>14</i>

IV klausimyno bloko analizė ir apibendrinimas: respondenčių nuomonė ir patirtis žmogaus teisių pažeidimų klausimais

Ketvirtasis anketos klausimyno blokas sudarytas siekiant sužinoti moterų, kurios nusikalto, požiūrį į žmogaus teises, į tai ar buvo pažeidžiamos jų teisės, kadangi jei visuomenės narys nesijaučia saugus visuomenėje, kurioje jis gyvena, jo požiūris į savo teisių gynimą yra neigiamas įstatymų atžvilgiu. Tokiu būdu didėja nusivylimas teisėtais gynimosi būdais. Galbūt todėl 53 proc. respondenčių nurodo, kad žmogaus teisės negali būti apribotos (ir pažeistos) jokiais atvejais, o 52 proc. nurodė, kad, jų manymu, jų kaip žmogaus teisės pažeidžiamos dažnai (žr. 16 ir 17 lenteles).

Respondenčių nuomonė apie atvejus, kuomet galima apriboti žmogaus teises

<i>Atvejai, kuriais galima apriboti žmogaus teises.</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
<i>1. Apsaugant kitų žmonių teises.</i>	<i>9</i>	<i>11</i>
<i>2. Palaikant viešąją tvarką.</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>3. Gerinant žmonių ekonominę gerovę.</i>	<i>7</i>	<i>9</i>
<i>4. Tiriant nusikaltimą.</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>5. Kovojant su stichinėmis nelaimėmis.</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>6. Vykstant karui.</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>7. Negali būti suvaržomos jokiais atvejais.</i>	<i>42</i>	<i>53</i>
<i>8. Kita.</i>	<i>1</i>	<i>1</i>
<i>9. Sunku pasakyti.</i>	<i>12</i>	<i>15</i>

Respondenčių nuomonė apie jų teisių pažeidimus

<i>Ar respondentė kada nors jautėsi taip, kad jos, kaip žmogaus, teisės buvo pažeidžiamos?</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Ne.	3	4
2. Kartais buvo pažeidžiamos.	32	40
3. Dažnai pažeidžiamos.	43	52
4. Sunku pasakyti.	3	4

V klausimyno bloko analizė ir apibendrinimas: respondenčių teisinių žinių įgijimo aplinkybės

Tiriamosioms buvo užduota keletas klausimų apie jų teisinių žinių gavimo šaltinį, siekiant šiek tiek sužinoti kai kurias jų teisinės sąmonės formavimosi sąlygas. Dauguma tiriamųjų (36 proc.) teigia, kad aplinkoje, kurioje jos augo apie įstatymus, teisės sistemą mūsų šalyje buvo diskutuojama iš neigiamos pusės. 35 proc. nurodė, kad tokia tema apskritai nebuvo diskutuojama. 10 proc. atsakė, kad augant jos daugiau atsimena girdėjusios teigiamus atsiliepimus apie teisės normas, jų reikalingumą, teisingumą ir pan. Iš gautų rezultatų matyti, kad 71 proc. tiriamųjų nuo vaikystės girdėjo tik neigiamus atsiliepimus apie teisę iš aplinkinių (ko gero tėvų, senelių ar kitų artimųjų), arba visai neatsimena, kad buvo diskutuojama tokiomis temomis (žr. 18 lentelę).

18 lentelė

Aplinkos, kurioje respondentės augo, nuomonė apie teisę

<i>Aplinkos, kurioje augo, diskusijos apie teisę, jos sistemą.</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Buvo diskutuojama iš neigiamos pusės.	29	36
2. Buvo diskutuojama iš teigiamos pusės.	8	10
3. Nebuvo diskutuojama.	28	35
4. Kita.	3	4
5. Sunku pasakyti.	12	15

Nurodydamos savo teisinių žinių gavimo šaltinį beveik 48 proc. moterų teigė, jog pirmą kartą jų įgijo, kai susidūrė su policija už nusikaltimo padarymą. Kita nemaža dalis tiriamųjų – 25 proc. nurodė, kad teisinių žinių gavo iš visuomeninės informacijos šaltinių (spauda, televizijos laidos ir pan.). Atsižvelgiant į šiuos šaltinius, nesunku suprasti, kodėl tarp

respondenčių vyrauja neigiamas požiūris į teisinę sistemą, baudžiamuosius įstatymus ir t.t.(žr. 19 lentelė).

19 lentelė

Respondenčių teisinių žinių gavimo šaltiniai

<i>Iš kur gavo teisinių žinių?</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Mokykla.	5	6
2. Universitetas, aukštesnioji mokykla.	5	6
3. Tėvai.	4	5
4. Spauda, televizija ir pan.	20	25
5. Sužinojo, kai pirmą kartą susidūrė su policija.	39	48
6. Kita.	4	5
7. Sunku pasakyti.	4	5

Vienas iš paskutiniųjų klausimų buvo apie tai, kas respondenčių nuomone labiausiai paskatino jas padaryti nusikaltimą: 77 proc. atsakė, kad tai buvo susiklosčiusios aplinkybės, 9 proc. negalėjo pasakyti kas jas labiausiai paskatino taip pasielgti, 5 proc. mano, kad didžiausią įtaką turėjo jų būdo bruožas, dar 5 proc. nurodė kitas aplinkybes, kurios iš esmės beveik visos susijusios su susiklosčiusiomis aplinkybėmis, o 4 proc. pasirinko atsakymą, kad jos nusikaltimą įvykdė dėl įstatymų nežinojimo (žr. 20 lentelė). Daugumos respondenčių (77 proc.) nurodymas, kad jas nusikalsti pastūmėjo susiklosčiusios aplinkybės, kažkuria prasme patvirtina tai, kad nusikalstamumas turi begalę daug priežasčių, nes kiekvieno nusikaltimo padarymą įtakoja daug įvairiausių faktorių.

20 lentelė

Respondenčių nuomonė apie tai, kas jas paskatino įvykdyti nusikalstamą veiką

<i>Lemiamas veiksnys nusikaltimo padarymui.</i>	<i>Respondenčių ats. sk.</i>	<i>Ats. sk. proc. išraiška</i>
1. Būdo bruožai.	4	5
2. Įstatymų nežinojimas.	3	4
3. Susiklosčiusios aplinkybės.	63	77
4. Kita.	4	5
5. Sunku pasakyti.	7	9

Apibendrinus gautus tyrimo „Moterų nusikalstamas elgesys ir jų teisinė sąmonė“ rezultatus, galima padaryti išvadą, kad tyrimo pradžioje iškelta hipotezė pasitvirtino: moterų, kurios elgiasi nusikalstamai, teisinė sąmonė yra deformuota, ir tai iš dalies nulemia jų nusikalstamą elgesį, yra jo priežastimi. Taigi, daugumos respondenčių teisinė sąmonė

deformuota ir yra linkusi į teisinį nihilizmą: jos neigia socialinę ir asmeninę teisės vertę ir laiko ją menku visuomeninių santykių reguliatoriumi.

IŠVADOS

1. Teisinė sąmonė gali būti apibūdinama tokia charakteristika: 1) teisinė sąmonė yra specifinė visuomeninės sąmonės forma, kuri savyje jungia žmonių teises žinias, jų mintis, jausmus ir emocijas, o taip pat nustato jų santykį su teisiniais reiškiniais; 2) teisinė sąmonė susiformuoja objektyviomis žmogaus gyvenimo sąlygomis; 3) teisinė sąmonė yra svarbiausias žmogaus elgesio visuomenėje reguliatorius; 4) atspindėdama objektyvius visuomenės vystymosi poreikius, teisinė sąmonė žmogaus veiklai teisės ir visuomeninių santykių sferoje duoda tikslingumo charakterį, kuris leidžia nukreipti žmonių elgesį teisinga linkme, padedančia įgyvendinti visuomenės ar konkretaus žmogaus iškeltus uždavinius; 5) teisinė sąmonė tam tikra prasme yra viena iš žmogaus gyvenimo formų.
2. Teisinės sąmonės sociostruktūrą sudaro teisinė ontologija (pažintinis elementas), teisinė aksiologija (vertinamasis elementas) ir teisinė praksiologija (valinis elementas). Ypatingas dėmesys atkreiptinas į teisinę aksiologiją, kurią sudaro dvi, kai kurių autorių laikytinos vieninteliais teisinės sąmonės elementais, dalys: teisinė psichologija ir teisinė ideologija. Abi jos tarpusavyje susiję, nes negalima teisinės ideologijos atskirti nuo teisinės psichologijos: tuomet ideologija netektų savo empirinės bazės ir taptų scholastine, atitolusia nuo realybės. O padarius atvirkštinį variantą - atskyrus teisinę psichologiją nuo ideologijos, žmogus negalėtų paaiškinti tų faktų, su kuriais jam tenka susidurti. Be to, teisinė psichologija yra svarbi realizuojant teisinius principus, teorijas, koncepcijas, ir, jeigu jie realizuojami neatsižvelgiant į teisinę sąmonę, tai jie yra pasmerkti užmarščiui. Tik sudarydamos vientisą visumą šios teisinės sąmonės dalys daro aktyvų poveikį visam visuomenės socialiniam gyvenimui.
3. Teisinė sąmonė priklauso subjektyvių (asmeninių) veiksmų, tiesiogiai sąlygojančių nusikaltimo padarymą, visumai. Ji yra dalis nusikaltimo mechanizmo. Atsižvelgiant į tai, kokio pobūdžio yra asmens vertinamasis santykis su teise – teigiamas ar neigiamas – priklauso ar asmuo laikysis teisės normų, ar ne.
4. Teisinė sąmonė susiformuoja žmogaus socializacijos proceso metu, veikiama jos šaltinių. Antrinė (suagusiųjų) socializacijos pakopa turi ypatingą reikšmę pačios kriminogeninės asmenybės susiformavimui ir vėlesniems jos pokyčiams. Kriminogeninės asmenybės priežastinio komplekso dalis yra socialiniai – teisiniai faktoriai. Pripažinta, kad teisinės sąmonės socialinės kilmės ir kriminogeninės asmenybės susiformavimo priežastingumas yra problemiškas, kaip ir nusikalstamumą sukeliančių veiksmų visuma. Pritariama R.

Blekborno mintims, kad stengtis ieškoti vieningos nusikalstamumo teorijos, yra beprasmiška, kadangi jų yra be galo daug.

5. Teisinė sąmonė savo funkcijų dėka sąveikauja su teisine tikrove, nes teisinė sąmonė funkcionuoja kaip pažintinis, vertybinis ir reguliacinis aparatas. Jis pasireiškia kiekvieno žmogaus teisinėje sąmonėje. Labai svarbi teisinės sąmonės reguliacinė funkcija, nes jos dėka teisinė sąmonė yra kaip ideologinis ir socialinis - psichologinis faktorius visoje teisinio reguliavimo sistemoje.
6. Teisinė sąmonė gali būti apibūdinama tokiais kokybiniais rodikliais kaip būklė ir lygis. Jie negali būti išreikšti skaitine išraiška, tačiau yra glaudžiai susiję su nusikalstamumo rodikliais. Teisinė būklė ypatinga tuo, kad išreiškia tokį požiūrį, koncepcijų, socialinių jausmų derinį, kuriame dominuojantį vaidmenį užima keletas iš tų koncepcijų ar jausmų. Priklausomai nuo to kokie būtent vaizdiniai, nuomonės, vertinimai ir jausmai teisės atžvilgiu dominuoja tam tikru laikotarpiu žmoguje, galima spręsti apie jo teisinės sąmonės būklės kryptingumo charakterį tuo metu. Teisinės sąmonės lygis reikšmingas tuo, kad siekiant mažinti nusikalstamumo lygį, arba bendrai taikant prevencijos bei kontrolės metodus, turi būti skiriamas dėmesys teisinės sąmonės lygio gerinimui. Nusikalstamumo lygis visuomenėje tiesiogiai parodo jos teisinės sąmonės lygį.
7. Teisinės sąmonės sąvoka kriminologijos moksle svarbi ne vien tuo, kad yra susijusi su nusikalstamo elgesio mechanizmu, ir pasireiškia priešingame teisei elgesyje, bet ir tuo, kad naudojant teisininkų profesionalų, mokslininkų teisinę sąmonę yra atliekami kriminologiniai tyrimai, kurie pasitarnauja kriminalizacijos ir dekriminalizacijos procesuose baudžiamojoje politikoje.
8. Kriminogeninė asmenybė kaip ir kiekviena asmenybė turi teisinę sąmonę, tačiau mokslininkų visuotinai pripažinta, kad kriminogeninės asmenybės individuali teisinė sąmonė turi tokių defektų, kaip socialinis – teisinis infantilizmas, teisinis dezinformatyvumas, teisinis nihilizmas ir socialinis – teisinis nekultūringumas. Atliktas empirinis tyrimas taip pat tai patvirtino. Dauguma Panevėžio pataisos namuose už įvairius nusikaltimus bausmę atliekančių moterų nurodė, kad įstatymai yra neprofesionaliai paruošti, teisėsaugos institucijos dirba blogai, įstatymai yra idealas, kurio realiame gyvenime laikytis neįmanoma, dauguma žmonių laikosi įstatymų tik todėl, kad bijo būti nubausti, o ne todėl, kad jiems neleidžia moralinės nuostatos ir t.t.

Darbo autorė pripažįsta, kad kai kurie teiginiai bei išvados pateikti šiame darbe, yra diskutuoti ir nevienareikšmiai, kas sąlygos tolimesnę šios srities tyrimą bei paskatins diskusijas šia tema.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija //Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. Babachinaitė G., Novagrockienė J., Rauličkytė A. ir kt. Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai . - Vilnius: Eugrimas, 1998.
4. Bitinas B. Ugdymo tyrimų metodologija. – Vilnius: Jošara, 1998.
5. Coterrel R. Teisės sociologija: įvadas. – Kaunas: Dangerta, 1997.
6. Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. – Vilnius: TEV, 2000.
7. Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė?: Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. - Vilnius : UAB "Petro ofsetas", 2004.
8. Galinaitytė J., Rudzkiš T. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, T. 70 (62), P. 134-140.
9. Giddens A. Sociologija. - Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.
10. Guščinskienė J. Sociologijos įvadas: struktūrinės loginės schemas ir komentarai. - Kaunas: Technologija, 2001.
11. Haines F., Whote R. Crime and criminology.- Melbourne: Oxford university press, 1996.
12. Justickis V. Kriminologija. I dalis.- Vilnius: LTU, 2001.
13. Justickis V. Kriminologija. II dalis.- Vilnius: LTU, 2004.
14. Kardelis K. Moslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Technologija, 1997.
15. Kennedy D. Toward an historical understanding of legal consciousness: the legal case classical thought in America, 1850-1940 // Law and Sociology. 1980, vol. 3.
16. Kriminologija./ red. J. Bluvšteinas. - Vilnius: „Pradai“, 1994.
17. Luobikienė I. Sociologinių tyrimų metodika. - Kaunas: Technologija, 2004.
18. Luobikienė I. Sociologija: Bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika. – Kaunas: Technologija, 2000.
19. Merkys G. Empirinė analitinė paradigma ir šiuolaikinis sociologinis tyrimas.// Filosofija. Sociologija. 1999, Nr. 3.
20. Nazarovienė D., Merkys G. Teisinės kultūros bruožai (sociologinė retrospektyva) // Filosofija. Sociologija. 2003, Nr. 1.
21. Pruskus V. Sociologija. - Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004.

22. Reid S. T. Crime and criminology.- Florida: Mc Graw Hill, 2006.
23. Rudzkiš T., Uscila R., Starkus S. Kriminologinių tyrimų metodika. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
24. Sugihara H. Legal consciousness. // Criminology Australia. Vol. 3, No. 1.
25. Šlapkauskas V. Teisės sociologija. – Vilnius: M. Romerio leidybos centras, 2004.
26. Vaišvila A. Teisės teorija.-Vilnius: LTU, 2000.
27. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje.- Vilnius: Litimo, 2000.
28. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000.
29. Valackienė A. Sociologinis tyrimas. – Kaunas: Technologija, 2005.
30. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. - Vilnius: LTA, 1997.
31. Tamošiūnas T. Socialinių tyrimų kvalifikacinis darbas: įvado struktūra. – Šiauliai: VšĮ ŠU leidykla, 2003.
32. Teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija. 2004, T. 54(46).
33. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimo metodologija. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2003.
34. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия.- Москва: Закон и право, 2000.
35. Байниязов Р.С. Правосознание: психологические аспекты // Правоведение. 1998, № 3.
36. Блекборн Р. Психология криминального поведения.- Москва: Питер, 2004.
37. Волков Б. С. Мотивы преступлений. - Казань: Издат. КУ, 1982.
38. Ганцева Л.М. Особенности формирования правовго сознания россиян в современных условиях // Вестник Башкирского университета. 2001, №. 1.
39. Ефремова Г. Х., Ратинов А. Р. Изучение правосознания и общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов. – Москва: ВНИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1989.
40. Комаров С.А. Общая теория государства и права. Москва: Юрайт, 1997.
41. Криминология: учебник / под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой. – Москва: Юрид, 1988.
42. Майерс Д. Социальная психология. - Санкт Петербург: Питер, 1998.
43. Поляков А.В. Общая теория права и государства. – Санкт Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003.
44. Оьщая теория государства и права: учебное пособие/ под ред. проф. В. А. Кучинского. – Минск: Амалфея, 2004.
45. Пирожков В. Ф. Криминальня психология. - Москва: «Ось-89», 1999.

46. Российская криминологическая энциклопедия. - Москва: Норма, 2000.
47. Словарь- справочник по криминологии и юридической психологии. – Минск: ООО «Амалфен», 2003.
48. Ратинов А. Р. Структура правосознание и методы его исследования // Методология и методы социальной психологии. Москва, 1981.
49. Сознание и личность : межвузовский сборник / под ред. В.А. Ельчанинов. - Барнаул, 1986.
50. Теория государства и права: хрестоматия. - Москва, 2004. Том № 2.
51. Теория права и государства / под ред. Алексеев С.С.- Москва: Норма-Инфра, 2000.

52. <http://lt.wikipedia.org/wiki/samone>
53. <http://www.kalejimudepartamentas.lt/>
54. <http://www.prison.lt/>
55. http://www.lib.csu.ru/vch/9/2004_01/025.pdf

SANTRAUKA

Teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija

Raktinės sąvokos: teisinės sąmonės charakteristika, individo socializacija, nusikalstamo elgesio mechanizmas, teisinės sąmonės funkcionavimo dinamika, nusikalstamumas, teisinės sąmonės deformuotumas, kriminogeninė asmenybė

Autorė darbe nagrinėja teisinės sąmonės kaip kriminologinės kategorijos apibrėžtumo problemą. Tai ji siekia padaryti aiškindamasi: teisinės sąmonės charakteristiką; teisinės sąmonės sociostruktūros įtaką teisei tikrovei ir jos funkcionavimo ypatumus sąveikaujant su teisine tikrove; teisinės sąmonės socialinės kilmės priežastingumo ir nusikalstamumą sukeliančių veiksnių visumos problematiškumą; teisinės sąmonės svarbą individo socializacijos procese ir nusikalstamo elgesio mechanizme; teisinės sąmonės vietą kriminogeninę asmenybę sudarančių požymių sistemoje.

Siekiant įrodyti, kad kriminogeninės asmenybės teisinė sąmonė yra deformuota, Panevėžio pataisos namuose atliktas anketinis empirinis tyrimas tema „Moterų nusikalstamas elgesys ir jų teisinė sąmonė“. Apibendrinus tyrimo rezultatus autorė nustatė, kad daugumos moterų, kurios elgiasi nusikalstamai, teisinė sąmonė yra linkusi į teisinį nihilizmą - neigia socialinę ir asmeninę teisės vertę bei laiko teisę menku visuomeninių santykių reguliatoriumi.

SUMMARY

Legal consciousness as a criminological category

Keywords: characteristics of legal consciousness, socialization of individual, mechanism of criminal behaviour, dynamics of functioning of legal consciousness, criminality, deformation of legal consciousness, criminogenical personality

In this work author is analysing problematics of determination of legal consciousness as a category of criminology. This objective is being achieved through examination of the characteristics of legal consciousness, the impact of sociostructure of legal consciousness on legal reality and its functional features through interaction with legal reality; causality of social origin of legal consciousness and problematics of the complex of factors causing criminality; importance of legal consciousness in the process of socialization of an individual and in the mechanism of criminal behaviour; the place of which legal consciousness is undertaking in the system of features of criminogenical personality.

Seeking to prove that the legal consciousness of a criminogenical personality is deformed, an empirical research in the form of a questionnaire „Female criminal behaviour and their legal consciousness“ was undertaken in the Panevėžys Penitentiary. By generalizing the results of the research made, author has established that the legal consciousness of majority of women, behaving in a criminal way, were inclined in legal nihilism - they were neglecting social and personal value of law and seeing it as a poor regulator of social relations.

Loreta Nevardauskienė

El. pašto adresas: loreta.simaityte@teismas.lt

PRIEDAS

Moterų nusikalstamas elgesys ir jų teisinė sąmonė

ANKETA

TYRIMO „MOTERŲ NUSIKALSTAMAS ELGESYS IR JŲ TEISINĖ SĄMONĖ“ ANKETA

Gerb. Respondente,

Teisne sąmone apibrėžiamas žmogaus santykis su teise. Šis santykis yra kiekvieno žmogaus gyvenimo dalis, tik priklausomai nuo žmogų supančios aplinkos, jis gali būti skirtingas. Bet kuriuo atveju jis dažniausiai yra lemiamas veiksnys, nuo kurio priklauso kaip žmogus pasielgs įvairiose situacijose. Dėl šios priežasties teisinė sąmonė sietina ir su nusikaltimų padarymu. Labai svarbu ištirti koks yra ryšys tarp žmogaus nusikalstamo elgesio ir jo teisinės sąmonės. Tai padeda iš dalies atskleisti padaryto nusikaltimo, o kartu ir viso nusikalstamumo, priežastis, todėl prašome Jus dalyvauti šiame tyrime ir užpildyti Jums pateiktą anketą. Atsakydama į klausimus Jūs mums padėsite sužinoti koks yra Jūsų požiūris į įstatymus, visuomenės normas, į teisės sistemą apskritai.

Anketa yra anoniminė. Jūsų nuoširdūs atsakymai padės gauti teisingus ir objektyvius tyrimo rezultatus, kurie bus panaudoti tik apibendrinti atliktam tyrimui ir išvadų padarymui. Atsakymus pažymėti nesunku: Jums tinkamiausio atsakymo numerį apibrėžkite apskritimu arba parašykite savo nuomonę nurodytoje vietoje.

Iš anksto dėkoju.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto II kurso magistrantūros studijų Baudžiamosios teisės ir kriminologijos specializacijos studentė L. Nevardauskienė.

1. Jūsų amžius:

1. Jums 16-26 metai.
2. Jums 27-36 metai.
3. Jums 37-46 metai.
4. Jums 47-56 metai.
5. Jums 57-66 metai.
6. Kita (įrašykite) _____

2. Koks Jūsų išsilavinimas?

1. Pradinis.
2. Pagrindinis.
3. Vidurinis.
4. Specialusis vidurinis.
5. Aukštesnysis.
6. Nebaigtas aukštasis.
7. Aukštasis.
8. Kita (įrašykite) _____

3. Kuo užsiėmėte iki baismės atlikimo?

Įrašykite _____

4. Kur gyvenote prieš nusikaltimo padarymą?

1. Mieste.
2. Kaime.

5. Kokia buvo Jūsų šeimyninė padėtis?

1. Ištekėjusi.
2. Išsituokusi.
3. Našlė.
4. Netekėjusi.
5. Kita (įrašykite) _____

6. Ar turėjote vaikų (jeigu turėjote nurodykite jų skaičių) ?

1. Turėjau _____
2. Neturėjau.

7. Už kokio nusikaltimo padarymą atliekate laisvės atėmimo bausmę?

1. Vagystę.
2. Plėšimą.
3. Turto prievartavimą.
4. Chuliganizmą.
5. Nusikaltimą, suksijusį su narkotinių ir psichotropinių medžiagų laikymu, gabenimu ir pan.
6. Svetimo turto įgyjimą apgaulės būdu.
7. Žmogžudystę.
8. Kita (įrašykite) _____

8. Kiek kartų esate teista?

1. Vieną kartą
2. Du kartus
3. Tris kartus
4. Keturis kartus
5. Penkis kartus
6. Daugiau (įrašykite skaičių) _____

9. Kodėl bet kurioje visuomenėje yra numatytos bausmės įstatymų pažeidėjams?

1. Baudžiant žmones parodoma, jog gerbiami įstatymai.
2. Bausmės perauklėja įstatymų pažeidėjus.
3. Įsivaizduojama, kad skiriant bausmes apsaugoma nuo tų, kurie pažeidžia įstatymus.
4. Bausmės skirtos žmonių, kurie dar nėra padarę nusikaltimų, įspėjimui.
6. Kita (įrašykite) _____
7. Sunku pasakyti.

10. Kaip Jums atrodo, ar tie žmonės, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę, nusikaltimus daro dažniau nei tie, kurie niekada neatlikinėjo laisvės atėmimo bausmės?

1. Taip, dažniau.
2. Daugiau nusikalsta tie, kurie nebuvo nuteisti kalėti.
3. Nuo to nepriklauso, ar žmogus padarys nusikaltimą, ar ne.
4. Kita (įrašykite) _____
5. Sunku pasakyti.

11. Kuri bausmė už kito asmens turto vagystę Jums priimtina?

1. Turėtų būti skiriama bausmė atlyginti žalą, kuri būtų lygi pavogto turto vertei.
2. Turėtų būti skiriama bausmė atlyginti žalą, kuri būtų didesnė už pavogto turto vertę.
3. Laisvės atėmimas nuo 1 iki 7 metų.
4. Laisvės atėmimas daugiau nei 7 metams.
5. Nukirstos rankos.
6. Kita (įrašykite) _____ .
7. Sunku pasakyti.

12. Kokia bausmė, Jūsų manymu, turėtų būti skiriama už tyčinį nužudymą?

1. Laisvės atėmimas nuo 5 iki 20 metų.
2. Laisvės atėmimas daugiau nei 20 metų.
3. Laisvės atėmimas iki gyvos glvos.
4. Mirties bausmė.
5. Kita (įrašykite) _____ .
6. Sunku pasakyti.

13. Jeigu bausmė už Jūsų padarytą nusikaltimą būtų dar griežtesnė nei yra, ar dėl to, Jūsų manymu, sumažėtų padaromų tokių nusiakltimų skaičius?

1. Nusikaltimų skaičius sumažėtų .
2. Nusikaltimų skaičius nepasikeistų.
3. Nusikaltimų skaičius padidėtų.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

14. Jeigu bausmė už Jūsų padarytą nusikaltimą būtų švelnesnė, ar tai pakeistų padaromų tokių nusikaltimų skaičių Lietuvoje?

1. Nusikaltimų skaičius sumažėtų.
2. Nusikaltimų skaičius nepasikeistų.
3. Nusikaltimų skaičius padidėtų.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

15. Kuris iš pateiktų teiginių Jums yra labiausiai priimtinas?

1. Žmonės spręsdami savo problemas turėtų naudotis valstybės pagalba (įstatymais, teismais ir kt.).
2. Žmonės spręsdami savo problemas turėtų spręsti jas tarpusavyje vadovaudamiesi savo nuomone ar visuomenėje susiklosčiusiomis tradicijomis.
3. Įstatymai yra tam tikras idealas, kurio reikia siekti, tačiau realiame gyvenime jų visada laikytis neįmanoma.
4. Įstatymai kuriami laikantis visuomenėje esančių normų, jie yra tinkami visuomenei, todėl žmonės dažniausiai jų laikosi.

16. Kokia valstybės valdymo forma, Jūsų manymu, yra tinkamiausia žmonėms?

1. Kai valstybę valdo monarchas su neribota valdžia.
2. Kai valstybę valdo prezidentas su neribota valdžia.
3. Kai valstybę valdo monarchas, kurio valdžią riboja konstitucija ir parlamentas.
4. Kai valstybę valdo prezidentas, kurio valdžią riboja konstitucija ir parlamentas.
5. Kai valstybę valdo tik parlamentas.
6. Kita (įrašykite) _____ .
7. Sunku pasakyti.

17. Kada, Jūsų manymu, reikia laikytis įstatymų?

1. Kai įstatymus palaiko visuomenė.
2. Kai šeima ar draugų ratas mano, kad koks nors įstatymas yra geras ir jo reikia laikytis.
3. Kai įstatymas Jūsų pačios manymu yra teisingas.
4. Kai už įstatymo nesilaikymą gali būti nubaustas.
5. Esant bet kuriai iš minėtų sąlygų.
6. Kita (įrašykite) _____ .
7. Sunku pasakyti.

18. Kodėl žmonės laikosi ir tų įstatymų, kurie jiems nepatinka?

1. Todėl, kad įstatymus pažeidinėti nepriimtina.
2. Bijo būti nubausti.
3. Bijo, kad pasmerks visuomenė.
4. Neleidžia moralinės nuostatos.
5. Mano, kad įstatymų laikymasis užtikrins socialinę tvarką visuomenėje.
6. Laikosi, jeigu įstatymai atitinka asmeninį teisingumo supratimą.
7. Kita (įrašykite) _____ .
8. Sunku pasakyti.

19. Kodėl kai kurie žmonės pažeidžia įstatymus?

1. Todėl, kad visuomenė toleruoja teisės pažeidėją.
2. Todėl, kad įstatymai yra neprofesionaliai paruošti.
3. Todėl, kad blogai dirba teisėsaugis institucijos.
4. Todėl, kad jie neigiamai vertina teisės normas.
5. Todėl, kad įstatymuose numatytos per švelnios bausmės.
6. Todėl, kad įstatymuose numatytos per griežtos bausmės.
7. Todėl, kad įstatymai prieštarauja socialinėms normoms (moralei, papročiams ir t.t.).
8. Kita (įrašykite) _____ .
9. Sunku pasakyti.

20. Kokie yra dabartinės Lietuvos teisės tikslai?

1. Apsaugoti Lietuvos gyventojų teises ir laisves.
2. Palaikyti socialinę tvarką visuomenėje.
3. Užtikrinti valstybės interesų apsaugą.
4. Užtikrinti tam tikros grupės interesus.
5. Kita (įrašykite) _____ .
6. Sunku pasakyti.

21. Kuris teisės principas Jūsų nuomone yra svarbiausias?

1. Teisėtumo.
2. Lygybės prieš įstatymą.
3. Teisingumo.
4. Atsakomybės esant kaltei.
5. Kaltinamojo gynybos užtikrinimo.
6. Teisių ir pareigų vienybės.
7. Kita (įrašykite) _____

22. Kokias atvejais Jūsų manymu, galima apriboti žmogaus teises?

1. Kai reikia apsaugoti kitų žmonių teises.
2. Kai reikia palaikyti viešąją tvarką.
3. Kai reikia pagerinti žmonių ekonominę gerovę.
4. Kai tiriamas nusikaltimas.
5. Kai kovojama su stichinėmis nelaimėmis.
6. Kai vyksta karas.
7. Žmogaus teisės negali būti varžomos jokiais atvejais.
8. Kita (įrašykite) _____ .
9. Sunku pasakyti .

23. Ar Jūs kada nors gyvenime, Jūsų nuomone, jautėte, kad pažeidžiamos Jūsų teisės?

1. Ne.
2. Manau, jog kartais buvo pažeidžiamos.
3. Manau, jog dažnai yra pažeidžiamos.
4. Sunku pasakyti.

24. Ar aplinkoje, kurioje Jūs augote, buvo diskutuojama apie įstatymus, teisės sistemą Lietuvoje?

1. Taip būdavo, dažniausiai iš neigiamos pusės.
2. Taip būdavo, dažniausiai iš teigiamos pusės.
3. Niekada nebuvo apie tai kalbama.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

25. Ar naudinga žmogui žinoti šalyje galiojančius įstatymus?

1. Naudinga sprendžiant įvairius ginčus.
2. Naudinga žinoti tam, kad nepadarytum teisės pažeidimo.
3. Nenaudinga, todėl, kad Lietuvoje vis tiek jų beveik niekas nesilaiko.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

26. Ar Jūs manote, kad būdama nuteistąja priklausote tai visuomenės daliai, kurios teisės yra pažeidžiamos dažniausiai?

1. Taip.
2. Ne.
3. Pažeidžiamos, tačiau kitiems jos yra pažeidžiamos taip pat.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

27. Jei turite teisinių žinių (žinote kai kuriuos įstatymus ir pan.), tai iš kur?

1. Iš mokyklos.
2. Iš universiteto ar aukštesniosios mokyklos.
3. Iš tėvų.
4. Iš spaudos, televizijos ir pan.
5. Sužinojau susidūrusi su policija.
6. Kita (įrašykite) _____ .
7. Sunku pasakyti.

28. Jei neturite, tai jei būtumėte jų turėjusi, ar tai būtų padėję Jums išvengti padaryti nusikaltimą?

1. Taip, būtu.
2. Ne, nes būčiau pasielgusi taip pat.
3. Kita (įrašykite) _____ .
4. Sunku pasakyti.

29. Ar Jūs būdama laisvėje priklausėte kokiai nors neformaliai grupei?

1. Manau, kad taip _____ (nurodykite kokias būtent arba kas buvo būdinga tai grupei).
2. Nepriklausiau.

30. Jeigu priklausėte kokiai nors neformaliai grupei, ar tai Jūs pastūmėjo įvykdyti nusikaltimą?

1. Taip.
2. Ne.
3. Sunku pasakyti.

31. Kas Jūsų manymu, labiausiai pastūmėjo Jus padaryti nusikaltimą?

1. Būdo bruožai.
2. Įstatymų nežinojimas.
3. Susiklosčiusios aplinkybės.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.

32. Ar, Jūsų manymu, mirties bausmės panaikinimas prisidėjo prie nusikalstamumo augimo?

1. Prisidėjo.
2. Neprisidėjo.
3. Kita (įrašykite) _____ .
4. Sunku pasakyti.

33. Kaip Jūs vertinate teisėsaugos institucijų (policijos, prokuratūros, teismų ir t.t.) darbą?

1. Gerai.
2. Vidutiniškai.
3. Blogai.
4. Kita (įrašykite) _____ .
5. Sunku pasakyti.